

Madrid határától a szabad Budapestig

A spanyol polgárháború magyar önkénteseinek emlékezete
a koalíciós korszak sajtójában
1945–1948

Jelige: Kin968

2023. 01. 11.

Tartalom

1. Bevezetés.....	2
1.1 A téma jelentősége	2
1.2. A magyar „spanyolosok” kutatásának előzményei	3
1.3. Az antifasizmus(ok) anatómiája.....	5
1.4. A német önkéntesek emlékezete a későbbi NDK-ban	6
1.5. Az empiria és az alkalmazott módszer bemutatása, korszakolás	9
1.6. Sajtó és nyilvánosság a koalíciós időszakban	10
2. A „spanyolosok” emlékezettörténete a koalíciós korszakban	11
2.1. A „spanyolosok” emléke és a „másik Magyarország” eszméje	12
2.2. A „spanyolosok” emléke és a nemzetközi szolidaritás.....	16
2.3. A „spanyolosok” emléke és a régió népeinek békéje	21
2.4. A „spanyolosok” emlékének kisajátítása.....	25
3. Konklúzió	30
Források:.....	33
Hivatkozások:.....	34

1. Bevezetés

1.1 A téma jelentősége

1936. július 17-én a II. Spanyol Köztársaság népfrontos kormánya ellen puccsot hajtott végre egy jobboldali tábornokokból álló kör, ezzel egy három éven át tartó véres polgárháború tört ki az Ibériai-félszigeten. A nemzetközi „be nem avatkozási politika” ellenére a polgárháború során számos ország részt vett a felek közvetett vagy közvetlen támogatásában, ugyanis a Franco körül galvanizálódó spanyol jobboldalt a hitleri Németország, Mussolini Olaszországa és a Salazar-féle Portugália támogatta, míg a köztársaságait többek között a Szovjetunió karolta fel. A köztársaság mellett harcoltak még a több tucat nemzet honpolgáraiból verbuválódó Nemzetközi Brigádok, akiknek toborzásában jelentős szerepet töltöttek be a kommunista és szocialista szervezetek, de nem kizárólag baloldali személyek alkották az egységeket. A köztársaság oldalán küzdött a kb. 1000-1200 főnyi magyar önkéntes is (Bene, 2021, 44. old.), nagy részük az akkor bebörtönzött Rákosi Mátyásról elnevezett század, majd zászlóalj kötelékében. Az utóbbi gesztus egy Rákosi szabadon engedését célzó akció része volt, ám a polgárháborúban nem kizárólag Rákosi után neveztek el egységet (Apor, 2022). A német nyelvű önkéntesek jelentős része a KPD vezetőjéről, a szintén fogságban lévő Ernst Thälmannról elnevezett egységben harcolt (Bartók, 2022). A Spanyolországban küzdő magyar önkéntesek, mint Rajk László, Gerő Ernő vagy Münnich Ferenc később befolyásos pozíciókhoz jutottak a koalíciós korszak, majd a Rákosi-korszak viszonyai között (Györkei, 1977). A hazai Spanyolországban harcoló önkéntesek emlékezete a magyar partizán-múlt hangsúlyozásával együtt jelentős szerepet töltött be a magyar államszocialista rendszer emlékezetpolitikájában, amelynek kezdeményei az elemzett dokumentumokban is megjelennek.

A dolgozat a magyar „spanyolosok” korai emlékezetét fejtí fel a rövid életű és napjainkig vitatott koalíciós időszak politikai sajtótermékeinek tükrében 1945-től, az Ideiglenes Nemzeti Kormány kései hónapjaitól 1948-ig, a Rajk-perhez vezető eseményekig. A dolgozat tétje a koalíciós korszak antifasiszta tematikába ágyazódó „spanyolos” emlékezetének sajtórepresentációit és narratíváit beágyazni a korszak társadalmi-történeti és politikai kontextusába és elhelyezni az önkéntesek emlékezetét az akkori olyan kurrens kérdések viszonylatában, mint a régió népeinek konfliktusai vagy a világháború örökségével való szembenézés.

Az elemzés célkitűzéseinek megvalósításához szükséges a dolgozat beágyazása az emlékezetkutatás kritikai irányzatait tömörítő hagyományba. Az utóbbi, a holokauszt-

emlékezeten alapuló elismerési paradigma emlékezetkutatásbeli kritikáinak összefoglalóját nyújtja Zombory Máté (2020). Jelena Subotić rámutat a Kelet és Nyugat közötti kulturális transferekre és erőaszimmetriákra az emlékezeti konstrukciók kiterjesztésében. Emellett kitér arra, hogy a holokausz-emlékezet univerzalista értelmezése hogyan befolyásolta a kelet-európai népeket saját történelmi sorscsapásaik narrálásában, prezentálásában (Subotić 2019). A kortárs emlékezeti diskurzus Bull és Hansen-féle (2016) kritikája rámutat arra, hogyan kooptálta a radikális jobboldal a holokausz emlékezetének esztétikáját és retorikáját. A jobboldali populizmus színrelépése az antifasizmus-kutatás reneszánszát hozta el, valamint az emlékezetkutatás és az antifasizmus-kutatás szintetizálására is születtek elemzések, a magyar kontextusban ezt valósítja meg a Kékesi-Zombory (2021) szerzőpáros. Annak érdekében, hogy a fent említett tendenciákkal szemben hatékonyan vehessük fel a versenyt, és kitörhessünk az áldozati versengés logikájából, ahhoz egy történeti megközelítéssel fel kell tárnunk az olyan, az elismerési paradigma előtti emlékezeti hagyományokat és diskurzusokat, amelyeket az felszámolt vagy marginalizált. Ennek a kritikai pozíciónak a körvonalait festi fel Zombory Máté (2019) *Traumatársadalom* című művében. Ez a történeti szempont egy tisztább rálátást biztosít a radikális jobboldallal szembeni ellenállás hatékony és visszatekintve tévesnek bizonyuló módjaira. Ez teszi szükségessé egy új, emancipatorikus politikai cselekvés alapvonalainak megrajzolásához a magyar antifasiszta hagyomány kritikai feltárását. Ennek fontos aspektusa a magyar „spanyolos” múlt, míg jelentős terepe az európai fasizmus legyőzését követő korai időszak, ami Magyarországon a koalíciós korszak.

A dolgozat írója az emlékezetet nem az elemzés semleges tárgyaként, hanem történeti-kulturális kontextusba ágyazott, konstans hatalmi küzdelmek terepeként értelmezi, ahol változó emlékezési, felejtési, újrakeretezési és kisajátítási tendenciák mennek végbe. Hasonlóan a Pierre Bourdieu-féle mező fogalmához, ahol a különféle szereplők és intézmények versenyeznek a jobb pozícióért, a materiális és szimbolikus erőforrásokért, tőkékért (Bourdieu, 2000). A dolgozat íróját is orientálja saját történeti-kulturális kontextusa, nézőpontja így nem lehet semleges.

1.2. A magyar „spanyolosok” kutatásának előzményei

A magyar önkéntesek iránti érdeklődés leginkább a Kádár-korszak '70-es éveiben erősödött föl, ami a megjelent kötetek mennyiségét illeti. 1977-ban jelent meg Gergely Imre, a Népszava egykori tudósítójának tollából a *Magyarok a spanyol néppel. 1936–1939* című mű a Kossuth Kiadó gondozásában (Gergely, 1977). Szintén ebben az évben publikálta Györkei Jenő (1977)

a *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban* című könyvét, amit a Zrínyi Kiadó jelentetett meg. Györkei azonban már 1959-ben is szerkesztett egy korabeli dokumentumokat és a magyarországi „spanyolosok” visszaemlékezéseit, írásait összegyűjtő kötetet *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában* címmel (Györkei, 1959). Az említett munkák a tudományos elemzés és a dokumentumokkal kiegészített visszaemlékezés határán helyezkednek el. A magyar önkéntesekről szóló anyagok részletes összefoglalóját nyújtja Besenyő János 2019-es tanulmányában (Besenyő, 2019). A rendszerváltást követően az érdeklődés az ideológiai konnotációk miatt minimálisra csökkent. A téma egyes aspektusait nagyobb egységek részeként azonban már elemezték. Potó János (2003) az államszocializmus emlékműveinek történetét írta meg, amiben foglalkozik a koalíciós korszak emlékművekhez fűződő viszonyával, illetve érinti az antifasiszta tematikát is. Ennek emblematikus esete a svéd diplomata, Wallenberg szobrának 1949 márciusi felállítása, majd egy hónappal későbbi ledöntése, és a körülötte kibomló diskurzusok rekonstruálása. Kitér még a „spanyolosokat” is tömörítő Magyar Partizánok Bajtársi Szövetségének végül meg nem valósított 1947-es antifasiszta emlékmű-tervére. Potó azt is tárgyalja, hogy a spanyol polgárháború magyar önkénteseinek csak a Kádár-korszakban, 1970-ben állítottak emlékművet a mai Honvéd téren. A kortárs kutatások pedig leginkább a „spanyolosok” polgárháború utáni szerepvállalását problematizálják. Bene Krisztián (2021) a magyar „spanyolosok” franciaországi internálását és a helyi ellenállásban való részvételét vázolja fel. Besenyő János (2019) pedig az államszocializmus alatt ideológiai okokból nem kutatott Franco mellett harcoló magyarok történetének egy szeletét tárja fel a spanyol idegenlégió magyar katonáinak sorsán keresztül. Bartók Béla (2022) az egri asszimilált kommunista egyetemista diák, Láng Sándor életének és az azt övező 1956-ig tartó felejtésnek (majd az arra épülő helyi kultusznak) a feltárásával rámutat, hogy egyéni szinten milyen motivációk játszhattak közre a nemzetközi antifasiszta harcban való részvételben. Bartók maga is kitér arra, hogy a magyar „spanyolosok” emlékezetének aranykora az 1945 és 1949 közötti időszak, amit később a Rajk-perrel elinduló tisztogatás, majd Rákosi Mátyás elutasíttósága miatt egy ambivalens viszony vált fel az 1956 utáni Magyarországon a „spanyolosok” emlékével kapcsolatban, szemben más államszocialista országokkal. A dolgozat a köztársaság mellett harcoló magyarok korai emlékezettörténetének egy másik, kevésbé kutatott epizódját kívánja feltárni. Így a kutatásban a „spanyolosok” kifejezés a Köztársaság mellett harcoló magyarokat jelöli.

1.3. Az antifasizmus(ok) anatómiája

A dolgozat tartalmi okok és a gondolatmenet fókuszáltsága érdekében nem vállalkozik az antifasizmus történetének vagy annak historiográfiájának bemutatására. Az alábbi fejezet célja átláthatóbbá tenni, hogy a dolgozat írója mit ért antifasizmus alatt. Michael Seidman (2018) az antifasizmust a nyugati politikai hagyományt jellemző bal- és jobboldali megosztottsággal szemben egy koalíciót építő ideológiának látja, ami nem kötődik kizárólag egy ideológiai-szellemi tradícióhoz. Seidman az antifasizmus behatárolásához három minimumkövetelményt határoz meg. Az első pont az antifasiszta harc elsőbbsége: az antifasizmus szövetséget jelent az antikommunista és antikapitalista felek között. A második pontot az antiszemita összeesküvés-elméletek elutasítása képezi. Az utolsó pont pedig a pacifizmus elvetését és az állami, koordinált küzdelem elfogadását tartalmazza. Seidman az 1945 előtti antifasizmust taglaló művében a klasszikus antifasizmus két típusát különbözteti meg, amelyeket forradalmi és ellenforradalmi antifasizmusnak nevez. Az előbbi a Spanyol Köztársasággal és az azt támogató Szovjetunióval azonosítja, az utóbbi típus pedig minden olyan erőt tömörít, amelyek elvetették a társadalmi rend forradalom általi megváltoztatását a szociáldemokratáktól a konzervatívokig. A Seidman által a szövetségesek két domináns frakciójával azonosított antifasizmusok hegemon pozíciókba kerültek azok későbbi befolyási övezeteiben a háború után. Spanyolország, az antifasizmus két tábora közötti koalíció tető alá hozásának kudarca kulcsfontosságúnak bizonyult a világháborús antifasiszta egység megteremtése során. Az antifasizmust a Seidman kompromisszumként ragadja meg, ez azonban nem jelentette a felek közötti személyes, ideológiai vagy politikai különbségek felszámolását. Ahogyan McLellan (2004) is kitér arra, hogy a döntően kommunista háttérű német önkéntesek ránk maradt egódokumentumaiban, legyenek azok naplók vagy memoárok, visszatérő motívum a köztársaságiak más frakcióiról, köztük az anarchistákról való negatív beszéd. García (2016) az antifasizmus-kutatás transznacionális fordulatát összegző tanulmányában emellett érvel, hogy az antifasizmus, egy más, a korabeli mozgalmakból kinövő, azokkal összefonódó és termékeny diskurzust folytató eszme volt a két világháború között, majd a II. világháború során és azt követően. A transznacionális fordulatot a területen kibomló komparatív vizsgálatok megélénkülése és az emigráns közösségek jelenléte tette szükségessé. A transznacionális megközelítés mellett szól véleménye szerint az is, hogy a korszak antifasisztái a fasizmust egy nemzetközi veszélynek látták, így az azzal szembeni ellenállásnak is nemzetközi keretben kellett zajlania. Ennek nyomán a dolgozat írója hitet tesz az ellenállás deterritorializált olvasata mellett (Bencsik, 2021). García rámutat, hogy a transznacionális megközelítés is beleillik abba

az újraértelmező folyamatba, ami az antifasizmus az államszocialista rendszerek összeomlása utáni reduktív, azt a kommunista propaganda és a legitimáció eszközeként keretező olvasat felülvizsgálatát célzó értelmezéseket kívánja meghaladni. Az utóbbi irányzatot többek között a francia Francois Furet nevéhez köti (az anti-antifasiszta historiográfiai fordulatról lásd: Traverso, 2016). García elveti az egységes antifasiszta mozgalom értelmezését és párhuzamos antifasizmusokról beszél, amelyek idomultak a helyi körülményekhez. A transznacionális szemlélet erényének nevezi továbbá a kilépést az antifasizmus eurocentrikus értelmezéséből. Így annak ellenére, hogy mind a fasiszta mozgalmak, mind az arra adott antifasiszta reakciók az 1920-as évektől Európában koncentráálódtak, egyre nagyobb hangsúlyt kapnak az egykori gyarmati országok és az amerikai kontinens antifasiszta mozgalmi, konfliktusai. García értelmezése nyomán az antifasizmus története így egy teleologikus, monolit elbeszélés helyett megtorpanások, kudarcok, belső viszályok és koalíciók történeteként válik elbeszélhetővé.

1.4. A német önkéntesek emlékezete a későbbi NDK-ban

A „spanyolosok” korabeli emlékezettörténetének nemzetközi és régiós beágyazása érdekében a dolgozat írója fontosnak tartja, hogy a magyar önkéntesek helyzetének felvázolása mellett kitérjen egy másik szovjet érdekszférába kerülő állam önkénteseinek utóéletére. Az NDK választását négy szempont indokolja. A németek vagy a német nyelvterületről érkezők alkották megközelítőleg 5000 fővel a franciák után a második legnépesebb csoportot a Nemzetközi Brigádokban (Bene, 2021, 44. old.). Ezt a számot azonban érdemes kritikusan kezelni, hiszen hozzájuk számolták vélhetően a skandináv és holland önkénteseket is (McLellan, 2004). Németország a tengelyhatalmak vezető tagjaként, akárcsak a német identitás, stigmatizálódott. Így a német önkénteseket vizsgáló szakirodalom tanulságainak levonása gyümölcsözőnek bizonyulhat a háborút szintén vesztes félként befejező Magyarország „spanyolosainak” vizsgálatakor. Az NDK-s tapasztalatok ugyan nem reprezentálják a német nyelvterület önkénteseinek utóéletét, ám az antifasiszta örökség meghatározó helyet töltött be az NDK identitásában (McLellan, 2004), és a baloldali-kommunista német emigráció is a szovjet zónában vélte megvalósíthatónak egy új, szocialista Németország vízióját (Koch, 2020). Az összevetés mellett szól még az is, hogy annak ellenére, hogy az NDK és Magyarország sztalinizációja eltérő módokon ment végbe, mind az NDK, mind Magyarország a Szovjetunió gazdasági, politikai és katonai érdekszférájába, szervezeteibe tartozott a 20. század második felének döntő részében az államszocialista rendszerek bukásáig.

A világháború utáni Európában jelentős szimbolikus tőkét jelentett a „túlélő” státusz, ami ekkoriban heterogén fogalomként magába foglalta nemcsak a holokauszt-túlélőket, de a veteránokat, valamint az ellenállásban résztvevőket is (Becker, 2020). Az utóbbi szervezetek nemzeti vagy nemzetközi keretben a tengelyhatalmakkal való szembenállás mentén jöttek létre, átmetszve politikai-világnézeti tömböket. Az említett csoportok meghatározó (politikai) szerepet töltöttek be az újjáépítés éveiben. Ez Németországban és annak szovjet megszállási övezetében is hasonlóan zajlott. A német emigránsok különféle táborai között, legyenek azok külföldi vagy belföldi emigrációban, egy átpolitizált kultúraolvasat vert többek között hidat (Agocs, 2017). Ez, a weimari időszakra visszanyúló hagyomány a humanista német örökséget, mint a „másik Németország” letéteményesét szegezte szembe az NSDAP kisajátító olvasatával, közös platformra terelve a Hitler-rezsim ellenzékét. Az alábbi koalíció polgári szárnyának és a német emigrációnak szimbolikus alakja volt a Nobel-díjas író, Thomas Mann. A Németországba hazatérő önkéntesek önszerveződése mellett jelentős facilitátora volt Spanyolország örökségének ápolásában a Német Szocialista Egységpárt, az egykori KPD-t és a szociáldemokratákat tömörítő SED (McLellan, 2004). McLellan azonban kitér arra, hogy a két munkáspárt egyesítését reduktív lenne pusztán a kommunisták hatalmi lépéseként interpretálni, hiszen a németországi népfront sikertelensége kitermelt egy alulról jövő támogatást a szorosabb kooperációra a német baloldalon. A német önkéntesek többsége kommunista elkötelezettsége nyomán könnyen integrálódott az SED által formált új rendbe. A berendezkedő hatalom részéről is mutatkozott egy igény, hogy a komoly harcéri tapasztalatokkal bíró önkénteseket a karhatalom felé irányítsák, prioritizálva a felállítandó új rendőrséget. A német önkénteseket és történetüket az SED, ahogy arra McLellan is kitér, egy tágabb antifasiszta narratívába ágyazta. Ez a két Németország közötti későbbi szimbolikus vetélkedés során válik meghatározóvá, ahol az NDK önmagát a német progressziós hagyománnyal azonosította, szemben az általa bismarcki reakciós hagyománnyal fémjelzett NSZK-val (az önkéntesek NSZK-beli megítéléséről és a Franco mellett harcoló német veteránokhoz fűződő kapcsolatukról lásd. Stalnaker, 2020). A német önkéntesek emlékét az emlékiratok publikálásán és megemlékezések szervezésén túl más emlékezeti projektekbe is integrálták. A veteránokat tömörítő, 1947-ben alakult VVN szervezte „Másik Németország” című utazókiállítás során az önkéntesek spanyolországi küzdelme kulcsfontosságú volt a német antifasizmus színrevitelében. A kiállítás köznevelési célokat is szolgált, így a kiállítás 250000 fős közönségének soraiban jelentős számban találni iskoláscsoportokat (McLellan, 2004, 46. old.). Az SED az antifasiszta küzdelmet és benne Spanyolország örökségét homogenizálni kívánó olvasata ellenére mind a párt, mind az azzal szoros kapcsolatot ápoló önkéntesek

körében plurális, egymással konkuráló víziók éltek az új Németország körvonalait illetően. 1945-től a KPD a két világháború közötti német kommunista tradícióból kinövő Ackerman-féle modellt pártolta, a „szocializmus német útját”. 1948-ban azonban a párt sztálinista frakciója került domináns pozícióba, ami megkezdte a zóna és a párt sztalinizációját. Ennek külső oka volt többek között a szocializmus nemzeti variánsainak sztálini diszkreditálása a Jugoszláviával való viszony megromlását követően. Ez együtt járt a szociáldemokraták likvidálásával is. Az SED sztalinizációját megelőzőn, főleg a világháborús vereség utáni években, emeli ki McLellan, az olyan szervezetek, mint a VVN olyan megemlékezéseket rendezett, ahol a baloldali hagyományok mellett a cionista és az egyházi ellenállás is megjelenhetett. Az SED fordulatát, valamint a baloldali alternatívák felszámolását követően a kommunista ellenállás kizárólagossága vált hegemónikus olvasattá a hivatalos emlékezetpolitikában. A Németországba való visszatérés realitása és a szovjet zóna sztalinizációja tömeges kiábránduláshoz vezetett az egykori német emigráció tagjaiban, különösen a zsidó felmenőkkel bíró emigránsok között (Koch, 2020). A zóna új viszonyai a visszailleszkedő önkéntesek számára is mind ideológiai, mind hétköznapi szinteken okoztak nehézségeket, vezettek meg hasonlásokhoz. McLellan (2004) kiemeli, hogy az önkéntesek által leginkább nehezményezett, több esetben egyénileg vagy csoportosan tiltakozásukat kiváltó lépés a szovjet zóna denácifikációját követően a rehabilitált alacsony beosztású nemzetiszocialisták kommunista kooptálása volt. Az ideológiai okokon túl az ellenszenvüknek pragmatikus oka is volt, hiszen a rehabilitált nemzetiszocialisták kompetíciót jelentettek a Spanyolországban gyakran fizikailag és mentálisan is megrokkant önkénteseknek a pozícióért folyó küzdelemben. Így sok spanyolországi veteránban jogosan merült fel az az érzés, hogy a párt lojalitásuk ellenére nem honorálja az érte és az antifasiszta küzdelemért hozott áldozataikat. Ahogyan arra McLellan is kitér, ugyan az egykori önkéntesek vezető pozícióba kerültek a kiépülő NDK-ban a vizsgált időszakban és a hivatalos emlékezetpolitikában inkább őket preferálták a fasizmus ellen fegyvert ragadókként, szemben az NDK emlékezetében a fasizmus áldozataiként kezelt zsidósággal. Ennek ellenére a fokozódó hidegháborús légkörben az '50-es évek keleti blokkját megrázó politikai tisztogatások, nyugati kapcsolataik miatt, a német önkénteseket is érzékenyen érintették. A leszámolások gyakran öltöttek antiszemita jelleget, ami fokozta az egykori német emigránsok, leginkább a német zsidó emigránsok és önkéntesek kiábrándultságát (Koch, 2020). Ennek ellenére a spanyolországi örökség ápolása és (újra)értelmezése meghatározó eleme maradt az NDK emlékezetpolitikájának és a német újraegyesítést követően is jelentős szerepet tölt be a német antifasiszta hagyományban.

1.5. Az empiria és az alkalmazott módszer bemutatása, korszakolás

A dolgozat egy sajtóelemzést hajt végre az 1945 és 1948 közötti időszak magyarországi magyar nyelvű politikai sajtójának az Arcanum adatbázisában digitálisan fellelhető primer forrásaiból létrehozott korpuszán. A források szelektálásának releváns keresőszavai a „spanyol polgárháború” és a „magyar önkéntesek” voltak. A fellelt huszonöt forrásból a dolgozat írója húsz cikk elemzését végzi el. Az öt, végül be nem épített forrás kihagyását a gyakran egy szellemi-politikai csoportba tartozó sajtótermékek cikkeinek szó szerinti vagy apró változtatásokkal közölt átvétele indokolta. Az ismétlődések és a redundancia elkerülése érdekében az egyazon eseményről tudósító cikkek esetében a hosszabb, részletesebb anyagokat emeltem be az elemzésbe. A dolgozat szerzője azonban valószínűsíti, hogy levéltári források között fellelhetők még a „spanyolos” témát tematizáló további cikkek, amiknek elemzését a kutatás későbbi továbbvitele során kívánja a szerző feldolgozni. A korszak nyilvánosságának átpolitizáltsága és a lapkiadás politikai pártokhoz kötöttsége tette szükségessé (az átpolitizáltságról lásd: Zombory, 2015 és Sz. Nagy, 2017), hogy a dolgozat a politikai újságcikkek elemzésén keresztül fejtsen fel a „spanyolosokat” övező emlékezeti technikák történetét a vizsgált korszakban. Azt azonban fontos leszögezni korszak korlátozott pluralizmus uralta légköre kapcsán, amit az Sz. Nagy (2017) által is idézett egykori kisgazda, majd függetlenségi párti Futó Dezső parlamenti képviselő a „koalíciós sajtószabadság” korának nevezett, hogy az elemzett megszólalók többsége immár nem ellenzékéből, hanem hatalmi pozícióból szólaltak meg és az idő előrehaladtával egyre inkább érvényesültek azok a mechanizmusok, amik ellehetetlenítették a koalíciót domináló kommunista álláspont vagy antifasizmus-értelmezés megkérdőjelezését. Azt azonban fontos kiemelni, hogy a koalíciós időszak során nem kizárólag az MKP vagy a baloldali pártok szólaltak meg hatalmi pozícióból. A koalíció részét képezte a jobboldali Független Kisgazdapárt is, így reduktív értelmezés lenne a korszak nyilvánosságát kizárólag a baloldali hangok hegemoniájával azonosítani.

1945 áprilisától az országban a Horthy-korszak ellenzékéből vagy az általa mellőzött pártokból megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány regnálása alatt kezdődött meg az ország újjáépítése, ekkor rajzolódtak ki az új rend első körvonalai. Ez teszi indokoltá, hogy elemzésünk kezdőpontját 1945 áprilisa adja. Az elemzés végpontját jelentő 1948-as év a sztalinizáció felgyorsulását jelöli, amivel az egyre diktatórikusabbá váló köztársaság a kései időszakához érkezett. A dolgozat a magyar „spanyolosokat” övező antifasiszta retorika kibomlását követi nyomon, ami az MKP erősödése nyomán egyre szűkebb csoportot foglalt magába. Az ezt követő időszak, a Népköztársaság 1949-es kikiáltása és a Rajk-perrel kibomló párton belüli

tisztogatás egy új fejezetet nyitott a magyar történelemben. A Rajk-per során a hatalom ugyanazt a vizsgált időszakban létrejött retorikát és a szolidaritás ezen transznacionális hálózatait használta fel azokkal a „megbízhatatlanná” váló „spanyolosokkal” szemben, akiket korábban pajzsára emelt. Ennek a leszámolásnak keretében végezték ki a korábbi belügy-, majd külügyminiszter Rajk Lászlót is. A dolgozat végpontját az ehhez vezető események képezik.

A koalíciós korszak a nyitánya volt mindannak a gyakran erőszaktól sem mentes átalakulásnak, átalakításnak, ami 1945-től kibomlott Magyarországon (Bódy, 2018). Ahogyan arra Bódy is kitér, mind a közbeszédben, mind a tudományos megközelítésben 1945 egy hegemonikus pozícióval bíró korszakhatár, ami orientálja azt, hogy hogyan képzeljük el a (20. századi) magyar történelmet. Az alternatív korszakhatárok pedig inkább emlékezetpolitikai vagy alternatív tudományos korszakolási terveknek tudhatók be. 1945-öt a kortársak is fordulópontként fogták fel, mint egy megnyíló új lehetőségteret a magyar társadalom radikális átformálására. Az 1944-es események során széthulló magyar államiság egy szakítást jelentett a háborút megelőző örökséggel (Gyarmati, 2011). A rendszer- és elitváltást az is elősegítette, hogy a régi elit vagy diszkreditálódott vagy az új berendezkedő rendszer marginalizálta azt. Az „úri Magyarország” romjain megjelenő versengő víziókat azonban összekötötték a már Jászi Oszkár (1983), a Monarchia felbomlásáról írt könyvében tárgyalt, az állam által görgetett problémák, mint a föld- vagy a nemzetiségi kérdés. 1945 volt a nyitánya annak a radikális átalakulásnak, ami átrendezte a tulajdon- és a társadalmi egyenlőtlenségek viszonyát. A múlttal való szakítás és egy homályos haladáseszmény, a demokratizálódás vágya hatotta át az országot és annak új politikai elitjét is (Zombory, 2015). Ebbe a kontextusba ágyazódik a magyar „spanyolosok” korabeli története is. A dolgozat amellet kíván érvelni, hogy az antifasizmus sikerét az adta a Köztársaság és az új politikai elit számára, hogy a Stone-féle, a későbbi vasfüggöny két oldalán kibomló antifasiszta konszenzus nyomán összekapcsolódott a múlttal való szakítással (Stone, 2014).

1.6. Sajtó és nyilvánosság a koalíciós időszakban

A koalíciós sajtóban egyszerre érvényesültek plurális és korlátozó tendenciák (Zombory, 2015). Ahogyan arra Zombory is rámutat, a sajtópolitika az időszak nevét kölcsönző koalíciós pártok számára a versengés tere volt, ami felett, főleg a korai években Magyarországon a szovjetdominanciájú SZEB gyakorolt befolyást. Az 1945. január 20-as fegyverszünet értelmében a kormány a SZEB-bel való egyeztetés alapján engedélyezte a lapkiadást (Zombory, 2015, Sz. Nagy, 2015). A sajtó feletti kontroll módot adott a koalíciós pártoknak, majd egyre inkább a

mege erősödő kommunistáknak a közbeszéd befolyásolására, tematizálására (Sz. Nagy, 2017). A koalíció pártjai együtt és önállóan is alakították a (sajtó)politikát. A koalíción belül aszimmetrikus erőviszonyok érvényesültek, a két legerősebb szereplő a koalíció legnagyobb támogatással bíró pártja, a kisgazdák és a szovjetek által támogatott MKP voltak. A sajtó tulajdonszerkezete is átalakult, a Horthy-korszakból megöröklött, magántulajdonon alapuló sajtóökoszisztémát egy pártok mentén szervezett rendszer váltotta fel. A politikai sajtótermékek kiadása a pártok monopóliuma lett, és Zombory Máté (2015) is a sajtót nevezi meg a nyilvánosság legfőbb fórumaként a korszakban. A sajtó feletti kontroll három fő területe a megjelenési engedélyek kiadása, a papírmennyiség kiosztása és a tartalom feletti kontroll voltak (Zombory, 2015, Sz. Nagy, 2017). Ahogyan arra Sz. Nagy is kitér, a korszaknak fontos hívószava volt a sajtószabadság, ami mellett a koalíciós korszak minden pártja elkötelezte magát, azonban a korszakban ez sohasem valósult meg teljesen. A koalíció antifasiszta sajtószabadság-értelmezése, azzal, hogy a sajtószabadságot a demokratikus értékek vallásához mint belépési küszöbhez köti, rokonságot mutat a magyar szociológus, Mannheim Károly (1999) *Korunk diagnózisa* című könyvében kifejtett militáns demokrácia koncepciójával, amelyben a szólásszabadság nem a bármit mondás szabadságát, hanem egy közös platformot, egyfajta „demokratikus-minimum” elfogadásán alapuló közös nyelvet jelöl. Amellett sem szabad azonban elmenünk, hogy az ország sztalinizációjának előrehaladásával, főleg 1947-et követően egyre több, eltérő világnézetű embert címkéztek fasisztának. Így elhallgattatva őket, abuzálva az antifasiszta retorikát (Sz. Nagy, 2017). Kezdetben a már kiadott lapengedélyek felülvizsgálatával indult meg a sajtó sztalinizációja, majd a papírhány mentén bevezetett korlátozások lehetetlennítették el a nem a MKP érdekeltségébe tartozó lapok kiadását. Az 1948-as évre a MKP törekedett ellehetetleníteni vagy befolyása alá vonni az ellenzéki lapokat vagy azokat hozzá lojális emberekkel neutralizálni. Ez egyaránt magába foglalta a szociáldemokrata sajtó beolvasztását vagy más, kommunista érdekeket képviselő orgánumok fenntartását a pluralizmus illúziójaként. A munkáspártok kényszer-egyesülése és a politikai pártok eltűnése a kommunisták vezette Nemzeti Függetlenségi Frontban, majd a Népköztársaság 1949 augusztusi kikiáltása pedig mind politikai, mind sajtótörténeti szempontból betetőzte a Magyar Köztársaság sztalinizálását. A „látszatpluralizmus” egyes jelei azonban az ’50-es évekig érvényben maradtak (Takács, 2018).

2. A „spanyolosok” emlékezettörténete a koalíciós korszakban

A szövegek kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy a koalíciós időszak idején keletkezett primer sajtóforrások tükrében felfejthetővé válhasson a „spanyolosok” emlékezete a korabeli

Magyarországon. A dolgozat mivel a magyar „spanyolosok” magyarországi emlékeztörténetét fejt fel, így nem tér ki az olyan emigráns vagy diaszpóra közösségek által szerkesztett cikkekre és lapokra, amik foglalkoztak a „spanyolos” témával (pl. Kanadai Magyar Munkás). Ahogyan az a lenti elemzésből is kitűnik, nemcsak anyaországi magyarok harcoltak a Spanyol Köztársaság mellett, ám a dolgozat hasonló okok miatt nem érinti a határon túli magyar közösségek sajtótermékeinek „spanyolos”-diskurzusát. Ezt a határon túli magyar közösségek diverzitása és az olyan körülmények is befolyásolják, mint az anyaország és a kisebbséget magába foglaló állam közötti viszony és annak változásai (pl. a szocialista tábor viszonyának megromlása Jugoszláviával), valamint az anyaország és a kisebbség közötti erődinamikák. Ugyan a „spanyolosok” múltja összefonódott a magyar ellenállással, például az olyan személyi kapcsolódások révén, mint a francia és német internálótáborokból hazatérő és ellenállásba bekapcsolódó Rajk László, a dolgozat elsősorban a spanyol polgárháború magyar önkénteseinek emlékeztetere fókuszál, ami egy, az ellenállást is magába foglaló antifasiszta olvasatba ágyazódik. A dolgozat nem elemzi a világháború alatti fegyveres ellenállást, mert célja a magyar antifasiszta hagyomány egy másik, elfeledett fejezetének felfejtése, amit a rendszerváltás óta kevésbé tematizált a tudományos diskurzus.

2.1. A „spanyolosok” emléke és a „másik Magyarország” eszméje

A Szabad Nép 1945. április 15-én beszámol a nyugati magyar emigráció fasizmus elleni küzdelmeiről a helyi partizán mozgalmakban, ami a „spanyolos” múlt természetes folytatásaként jelenik meg: „»A magyar antifasiszta élgárda már 1936-ban fegyveres harcban állt a hitlerizmus ellen« [...] Külföldön élő magyarokból tevődött össze ez a magyar gárda. Gazdasági emigránsokból, kiknek a magyar sors nem jutott kenyeret. Politikai menekültjeinkből, akik a bitó elől szöktek meg, mert harcoltak népünk elnyomói ellen. Antifasiszta munkásokból, intellektuelekből, akik Magyarországról jöttek kerülő utakon a madridi lövészárókba.” (Szabad Nép, 1945a, 6. old.). Annak a ténynek a hangsúlyozása, hogy egyes magyarok már a polgárháborútól részt vettek a nemzetközi antifasiszta küzdelemben két szempontból fontos. Magyarország a tengelyhatalmak oldalán harcolt a világháborúban és a Horthy-féle 1944-es sikertelen kiugrási kísérlet nyomán csak a honvédség töredékének átállása valósult meg, míg az országban német nyomásra hatalomra jutott a Szálasi vezette hungarista csoport, akik kiszolgálták a megszálló német csapatokat (Gyöngyösi, 2011). Ez rásütötte a békeszerződés előtt álló Magyarországra az „utolsó csatlós” bélyegét a nemzetközi porondon. A másik fontos aspektus, hogy Magyarországon olyan, szintén a tengelyhatalmak mellett harcoló országokhoz, mint Olaszország vagy Szlovákia, nem volt kiterjedt partizán-mozgalom,

és a csekély fegyveres ellenállás is ideológiailag fragmentált csoportokra korlátozódott a cionistáktól a kommunistákon át a Horthyhoz hű egységekig (Bartha, 2021). Ahogyan arra Bartha Ákos is rámutat, Magyarországon (is) párhuzamos antifasizmusokról kell beszélnünk, amelyek radikálisan eltérő személyi, ideológiai vagy pragmatikus okok és ellentétek miatt kerültek az antifasizmus zászlója alá. Ezek a cselekedetek retrospektív módon értelmezhetők antifasizmusként, de a kortársak nem minden esetben használták volna ezt a fogalmat önmegjelölésre. Ennek a sokféle hagyománynak azonban töredéke intézményesedett csak a későbbi emlékezetpolitikában. Az ellenállásban például kiemelkedő szereppel bírt a nemesség, ami azonban nem illett bele az MKP narratívájába. Az antifasizmus előbbi formáját nevezi Michael Seidman (2016) ellenforradalmi antifasizmusnak. Az antifasizmus azonban nem azonos és nem merül ki annak kommunista olvasatában. Az az antifasizmusnak csak egy lehetséges olvasata, ami a sztalinizálódó Kelet-Európában, így Magyarországon is később hegemónikus pozícióba került (Stone, 2014). Emellett fontos elválasztani az antifasizmust a németellenességtől. Annak ellenére, hogy a németekkel mint megszállókkal szembeni ellenszenv megjelenik a vizsgált szövegekben és a szuverenista érvelés is fontos szerepet töltött be a nemzetiszocialisták és szövetségeseik kritikájában, az antifasizmus inkluzívabb nézet, és ellenfelét ideológiai és nem rassz vagy nemzeti alapon határozza meg. Ahogyan Seidman is az antifasizmus második minimumkövetelményének nevezi az antiszemita összeesküvés-elméletek elvetését.

A magyar gazdasági és politikai emigráns közösségek szerepe a „másik Magyarország” eszméjében hasonlatos ahhoz, ahogy a nemzetiszocialista hatalomátvételt követően a szülőföldjüket elhagyni kényszerülő német baloldali emigránsok narrálták és megőrizték német identitásukat a „másik Németország” vízióján keresztül, amit egy antifasiszta keretben értelmeztek (Koch, 2020). A „Másik Németország” víziójának történeti áttekintését adja Andreas Agocs (2017). „Tíz éve ennek. Azóta is szüntelenül verekedtek a magyar partizánok fél Európán keresztül, minden módon, minden eszközzel a fasiszta fenevadak ellen. Madridnál kezdődött és Parisig hosszú, véres volt az út. [...] Szükség volt erre. Meg kellett mutatni a szabad világnak, hogy nem vagyunk feltétlen csatlósai a hitlerista örülteknek. S amikor 1943-ban Paris falait elborították a Gestapo által megkínzott és megölt magyar partizánok fényképei, a francia nép megértette, hogy van egy másik Magyarország is, melyet nem Szálasiék képviselnek.” (Szabad Nép, 1945a, 6. old.). A magyar emigránsok küzdelmének eredményeit a nyugati szövetségesek kitüntetései és (képzelt) tekintete hitelesíti, emellett azonban említésre kerül a jugoszláviai Petőfi-brigád is: „A párisi felszabadító harcokban

magasrangú magyar partizánok egész negyedeknek voltak a parancsnokai. Az antwerpeni, a holland határmenti ütközetekben magas francia és angol kitüntetések kaptak. Belgium ellenállási küzdelmeiben az élen álltak a magyarok. A Párisban alakult Petőfi-század ma is a fronton harcol a magyar nép nevében. Jugoszláviában végig az egész országban a Petőfi-brigád magyar katonáival találkoztunk. Tito tábornok néphadseregében küzdenek az első megmozdulás óta.” (Szabad Nép, 1945a, 6. old.). Ahogyan arra a „ma is a fronton harcoló” Petőfi-század képe is utal, ekkor még dúlt a háború a kontinensen. Így itt még tetten érhető a szovjeteket és nyugati szövetségeseiket egyesítő antifasiszta narratíva, aminek kisajátítása, mint azt láthatjuk a köztársaság kései éveiben a kommunista hatalmi koncentráció nyomán erősödött fel. A nyugati és jugoszláviai magyar ellenállók egymás mellett szerepeltetése jelenthet egy kölcsönös gesztust, mind a kapitalista nyugati (franciaországi, belgiumi és hollandiai magyar ellenállók) és a szovjetek vezette kommunista erők felé (jugoszláviai Petőfi-brigád). Az elemzett korpuszban itt találkozunk először a külhonban is az anyaföldet védő értelmezéssel. A magyar emigráció tevékenysége mint a „nemzet lelkiismerete” megvédi a közösség becsületét: „Láncra vert, elárult népünk ügyét védték az ország határain túl és az ő harcaiknak, önfeláldozásuknak köszönhetjük, hogy a magyar nép nem vált gyűlöltté és megvetetté idegen, szabad nemzetek fiai előtt.” (Szabad Nép, 1945a, 6. old.).

Ugyanezekről az eseményekről számol be a szociáldemokrata érdekeltségű Kossuth Népe hasábjain Matolcsy Károly 1945. június 12-én, nem sokkal a háború május 8-i európai befejezése után. A cikk azzal indít, hogy a magyarok keveset hallottak a nyugati emigráció katonai tetteiről, szemben a földrajzilag közelebb eső jugoszláv zászlók alatt küzdő Petőfi-brigadistákról. Így a később, a tisztogatások során halálra ítélt „spanyolos” és franciaországi harcokban részt vevő Marschall Lászlótól kérnek ezirányú tájékoztatást (Györkei, 1977): „Most fölkerestük a honvédelmi minisztérium katonapolitikai osztályán Marschall László századost, aki a közelmúltban érkezett haza Franciaországból.” (Matolcsy, 1945, 2. old.) A nyugati emigráció harcai így Marschall élettörténetének releváns epizódjaiba ágyazva jelennek meg: „A fiatal, akkor alig 20 éves magyar újságíró: Marschall László 1936-ban ment ki Spanyolországba, ahol önként jelentkezett a köztársasági hadseregbe. A magyar önkéntesek Rákosi-zászlóaljának lett a katonája [...] Franciaországban ezalatt (amíg Marschall francia, majd német internáló táborokban raboskodott és Franciaországot elfoglalták a németek – a szerző megj.) már megalakult a Magyar Függetlenségi Mozgalom. A kényszermunka alól tömegesen megszökött értelmiségiek és munkások szorosan együttműködve a francia partizánalakulatokkal, részt vettek különböző szabotázs-akciókban,

robbantásokban, németek agyonlövésében. A mozgalom *Szabad Szó* néven hetenként egyszer magyar és francia nyelven újságot adott ki már ezekben az időkben.” (Matolcsy, 1945, 2. old.). A részlet hangsúlyozza, hogy a magyar emigránsok politikai-szervezeti szinten, valamint kulturálisan is megszervezték magukat, és az ellenállásban való részvételükkel beíródtak a francia La Résistance történetébe. A magyar veszteségek pedig hitelesítik a szerepvállalást, ami az Ivry-ben lemészárolt magyar ellenállók a francia nemzeti pantheonban való újratemetésében kulminál: „A szabadság vértanúi sorában hét magyar is szerepelt, akiket az ivry-i temetőben ástak el a náciak. A felszabadulás után a hősöket exhumálták és ma a francia állam díszsírhelyén alusszák örök álmukat.” (Matolcsy, 1945, 2. old.). Párizs felszabadításával pedig a magyar külhoni ellenállás szintén Marschall élettörténetének prizmáján keresztül jelenik meg: „Párizs felszabadításában derekasan kivették részüket és Marschall László a diáknegyednek, a Quartier Latinnak parancsnokaként működve, honfitársaival ismét kivívta a F. F. I. (Forces Françaises Intérieures) legfőbb parancsnokságának elismerését. [...] A bevonuló angolszászok mellé a francia kormány, mintegy szimbólumként, egy külön francia századot adott, amelyben a legjobban kitüntetett magyar harcosok is részt vehettek, köztük elsősorban az a hat magyar partizán, akik már a párizsi harcok első óráiban elfoglalták a fasiszta magyar házat és a Magyar Függetlenségi Mozgalom számára átvették a palotát, ahol nemrégén még a hazaáruló fasiszták fejtették ki nemzetellenes tevékenységük.” (Matolcsy, 1945, 2. old.). A féltucat magyar ellenálló szerepeltetése a jelképes francia században Matolcsy cikkében így némileg győztessé avatta a magyarokat is, míg Párizs felszabadításának „magyar céljává” a magyar ház elfoglalása válik, hogy ezzel neutralizálják az általuk hazaárulónak tekintett és a nemzetet tévesen reprezentáló nyilasok uralta intézményt. A petőfisták francia lojalitásán túl fontos hangsúlyozni az alakulat nemzeti jellegét, kötődését is: „Elérkezettnek látták a mozgalom vezetői az időt arra, hogy megszervezzék a független magyar fegyveres alakulatot, a Petőfi-századot. Eddig a magyarok francia alakulatokban küzdöttek és 1944 szeptemberétől kezdve szerepeltek önálló egységként. [...] Érdemei elismerésül a francia egyenruhán piros-fehér-zöld jelzéses Petőfi-felírást viselhetett (a század – a szerző megj.)”. (Matolcsy, 1945, 2. old.). Matolcsy egy közvélemény befolyásolására irányuló funkciót is társít a századhoz: „A Petőfi-század olyan nevet szerzett magának, hogy mikor a francia lapok azt írták: a csatlós Magyarországnak ott kell bűnhődnie Németország mellett és a század küldöttsége a mártírok névsorával felment a szerkesztőségekbe, egyszeriben megváltozott a hangulat Magyarország irányába. Sőt a külügyminiszter is fogadta a küldöttséget és a rádió hetenként kétszer rendelkezésükre állt. A filmhíradó külön bemutatta a századot és az egyetemen előadássorozatot tartottak Magyarországról. [...] ma már minden francia tudja, hogy a náci-nyilas vezetők garázdálkodása

csak egy elenyésző kisebbség rémuralma volt, amely sohasem képviselte a demokratikusan érző magyar néptömegek álláspontját.” (Matolcsy, 1945, 2. old.). Így a Petőfi-század története is beágyazódik egy, a koron átívelő értelmezésbe, ami a kollektív felelősséget egy külső ideológiailag kódolt agresszorban (a németek/nácik), valamint a saját politikai közösség egy kisebbségében lokalizálja, azt egy „kisebbség rémuralmaként” keretezve. A petőfisták története legitimitást is kölcsönöz, mind a nagyhatalmak, mind az ekkor már Budapesten tevékenykedő, de Debrecenben alapított Ideiglenes Nemzeti Kormány számára az anyaországban: „A franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom, Bölöni György vezetése alatt mindvégig szoros kapcsolatot tartott fenn a környező államok hasonló mozgalmával és az első volt, amely elismerte a debreceni magyar kormányt.” (Matolcsy, 1945, 2. old.). A cikk célja itt is a nemzeti identitás destigmatizálása, kiszabadítása az „utolsó csatlós” ideológiai karanténjából, ami lehetővé teszi a nemzet-kép újrafogalmazását az ifjú köztársaság előszobájában, megszabadítva azt az ancien régime terhetől, kirajzolva egy új emlékezeti kánon kontúrjait és létrehozva egy új emlékezeti konszenzust. Az emigrációra és a diaszpóra kitüntetett helyzetére a spanyolországi harcokban a koalíciós korszak kései éveiben is hivatkoztak: „Megalakul a polgárháborúban sokszorosán kitüntetett »Rákosi zászlóalj«, de találunk magyarokat csehszlovák, román és spanyol egységekben is. A magyar önkéntesek legutóbb Franciaországból jöttek, szép számmal voltak azonban közülük Amerikából, Kanadából, Belgiumból érkezett magyar emigránsok, sőt a horthy-fasizmus minden akadályával dacolva, még az anyaországból is számosan jöttek.” (Felkai, 1947, 16. old.). A román és csehszlovák egységekben szolgáló magyar önkéntesek vélhetően határon túli magyar közösségekből verbuválódtak, ahogyan a Komintern aktuális főtitkáráról elnevezett Dimitrov-brigádban létezett egy Petőfi-szakasz is, ami csehszlovákiai magyarokat tömörített (Bartók, 2022).

2.2. A „spanyolosok” emléke és a nemzetközi szolidaritás

A Magyar Kommunista Párt hivatalos lapja a Szabad Nép, a későbbi Népszabadság elődje ad hírt 1945. július 11-én, hogy a Rákosi Zászlóalj egykori katonái a Városi Színházban gyűlnek össze a spanyol polgárháború kitörésének kilencedik évfordulóján. Az eseményen a zászlóalj névadója, Rákosi Mátyás is beszédet mond és megjelennek a szomszédos országok brigadistái is (Szabad Nép, 1945b). A július 13-i Népszava, a Szociáldemokrata Párt napilapja tudósít arról, hogy ez az osztrák, a jugoszláv, a csehszlovák, a lengyel és a román küldöttséget jelenti (Népszava, 1945). A rendezvényre az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 áprilisi Budapestre költözését követően került sor (Gyarmati, 2011). A Szabad Nép július 24-es száma közöl egy cikket Rajktól, amelyben a kommunista politikus egy bolgár delegációról is említést tesz (Rajk,

1945). Az említett cikk alapján jelen volt Miklós Béla miniszterelnök és Gyöngyösi János kisgazdapárti külügyminiszter, a békeszerződés későbbi aláírója is. Emellett megjelent a rendezvényen Tildy Zoltán későbbi kisgazda miniszterelnök, a Rákosi-korszak kultúrpolitikájának fő ideológusa, Révai József és a szociáldemokrata Szakasits Árpád is. (Szabad Nép, 1945c). Ahogy az a fenti névsorból is kitűnik, az antifasizmus eltérő világnézetű személyek együttműködésének biztosított platformot az egykori Horthy-féle hadsereg magas beosztású tisztjétől a későbbi kommunista kultúrpolitikusra át a jobboldali kisgazda politikusokig. Rajk írásának horizontját a jelen képezi, a spanyol polgárháború eseményei ennek szolgálnak háttérül: „A népek legjobb fiai megértették, hogy a fasiszta ellenforradalom támadó szándékai az egész világ békéjét, az egész emberiség haladásának nagy ügyét fenyegetik és a spanyol szabadságharc diadalra segítése éppen ezért az egész haladó emberiség közös érdeke [...] Ez a fölismerés azonban nem vált általánossá a demokratikus nagyhatalmak kormányainak körében. [...] a túlerővel vívó spanyol szabadságharc, sem a vele szolidáris népek rokonszenve nem tudta áttörni a »be nem avatkozási« politika falát. A magára hagyott spanyol népet eltiporta a fasiszta túlerő. A »be nem avatkozási« politika pedig, amelynek hirdetői a békét nem a demokratikus nemzeteknek a fasizmus elleni közös harcával, hanem a fasizmusnak nyújtott engedmények útján vélték biztosíthatónak, csak akkor ébredtek fel tévedésükből, amikor saját fejük fölött is kezdett égni a ház és az emberiségre zúdult a világtörténelem legszörnyűbb katasztrófája.” (Rajk, 1945, 1. old.) Rajk olvasata azonban reduktív, hiszen a világháborút megelőzően az antifasiszta tábor mindkét frakciója törekedett egyes időszakokban a fasiszta vezetésű országokkal való megbékélési, kiegyezési lehetőségekre (Seidman, 2018) Rajk leszögezi a konfliktus nemzetközi jelentőségét, és hogy a spanyol nép harcának tétje túlterjed a lokális kontextuson, idézve Sztálint, miszerint „az az egész haladó emberiség közös ügye” (Rajk, 1945, 1. old.). Rajk elbeszélésében megjelenik a magára hagyott Spanyolország narratívája, ami a nyugati szövetségesek „be nem avatkozási” politikája miatt az ezt figyelmen kívül hagyó fasiszta országok segítségével legyőzték a köztársaságot. Így a be nem avatkozás ténye beépül a nyugati szövetségesek háborút megelőző téves döntéseinek sorába. „A magyar népet a spanyol szabadságharc idején csak azok a túlnyomó többségükben kommunista önkéntesek képviselték a fasizmus és a demokrácia nagy csatájának csirájában, akik a Rákosi-brigád soraiban harcolva, példájukkal mutatták meg a világnak, hogy a magyar népet nem lehet azonosítani a Horthy-rendszerrel.” (Rajk, 1945, 1. old.). Az, hogy a szerző a kommunista részvételt emeli ki a magyar „spanyolosok” körében az több okra, elsősorban a szerző pozíciójára és a beszédhelyzetre vezethető vissza. Rajk maga is harcolt a spanyol polgárháborúban, emellett a MKP politikusa, és az általa írt cikket a párt

hivatalos napilapja közli, valamint az eseményt az egykori Rákosi-brigadisták rendezték, így természetes, hogy a „spanyolosok” kommunista kötődését emeli ki. Más korabeli forrásokból azonban ismert, hogy a magyar szociáldemokraták itthon és az emigrációban is aktívan követték és támogatták a spanyol köztársaság harcát (Gergely, 1946), legyen szó akár az agitációról, adománygyűjtésről vagy az események tudósításáról. Azt azonban Györkei (1977) is kiemeli, hogy a kommunisták felül voltak reprezentálva a magyar „spanyolosok” körében. Ennek térbeli okai is voltak, hiszen az emigrációban lévő kommunisták hamarabb juthattak el Nyugat-Európából a földrajzilag is közelebb fekvő Spanyolországba, mint a Francoval szimpatizáló Magyarországról.

A Szabad Nép 1946. január 5-i száma, kevesebb mint egy hónappal a II. Magyar Köztársaság február 1-i kikiáltása előtt, visszautal a magyar „spanyolosok” budapesti kongresszusára, arra, hogy november 18-án a francia önkéntesek Ivry-ben hasonló céllal gyűltek össze. „Innen küldjük Neked és valamennyi magyar önkéntesnek az értekezleten résztvettek legmelegebb üdvözlését. Különös szeretettel köszönt(j)ük Csapájev elvtársat.” (Szabad Nép, 1946a, 3. old.). Az üzenetet Tömpe Andrásnak, a Spanyolországi Magyar Önkéntesek Szövetségének elnökének címezte André Marty, francia „spanyolos” és kommunista politikus, aki itt, mint a Heras elnöke szerepel. Csapájev elvtárs kilétét maga a lap fedi fel. Az álnév ugyanis Szalvay Mihály alezredest takarta, aki a Rákosi-zászlóaljzat vezette Spanyolországban, a cikk megjelenésekor pedig a honvédség kötelékében szolgált. „A spanyol szabadságharcban a világ minden szabadságszerető népe segítette a spanyol hazafiakat. Francoék uralomra jutása után a harcokban résztvett külföldi önkéntesek fegyverbarátsága tovább is megmaradt.” (Szabad Nép, 1946a, 3. old.). A cikk idézett felülete a nemzetközi szolidaritásra és ennek örökségére helyezi a hangsúlyt. Fontos aspektus, hogy a közös „spanyolos” múlt hálózatain túl egy közös ideológia platform is megképződik a Marty-féle francia kommunisták és a Szabad Nép olvasótábora között.

Az Uj Szó, a szovjet hadsereg a magyarországi lakosság számára kiadott lapja március 2-i számában ad hírt a Magyar Partizánok Bajtársi Szövetségének budapesti nagygyűléséről (Uj Szó, 1946). A nagygyűlésen a „spanyolosok” nevében Tömpe István mondott beszédet, ami spanyolországi atrocitások elleni globális tiltakozást vázolt fel. „Ezekben a harcokban tanulták meg a Nemzetközi Brigádok önkéntesei, hogy a szabadság ügye oszthatatlan; hogy spanyol földön is a magyar szabadságért harcoltak.” (Uj Szó, 1946, 2. old.). Tömpe elbeszélésében megjelenik a határokon túl képviselt nemzeti szabadságharc képe, ám ez a küzdelem nem befejezett. „A Nemzetközi Brigádok magyar önkéntesei táviratot küldtek a Szakszervezeti

Világszövetségnek, kérve a szakszervezeti munkásság világakciójának megindítását a Franco-kormány ellen. Táviratot küldtek a francia nemzetközi önkénteseknek és az angol nemzetközi önkénteseknek, kérve őket, minden erejükkel hassanak oda kormányaiknál, hogy azok minden kapcsolatot megszakítsanak Franco gyilkos kormányával. Végül táviratot küldtek a spanyol kormány külügyminiszterének” (Uj Szó, 1946, 2. old.). Itt a spanyolországi közös harcok kapcsolathálóján túl a megszólalás közös nyelve, lingua francája az antifasiszta retorika, egy antifasiszta konszenzus (Stone, 2014). Ez a közös tapasztalat és az örökség, a polgárháborús küzdelem biztosítja azt a platformot, ahol a centrum és a periféria „spanyolosai” dialógust tudnak folytatni. Az antifasiszta harc be nem fejezettségét jelzi, hogy azt földrajzi helytől függetlenül, békeidőben is folytatják akár a nyomásgyakorlás eszközeivel. A megemlékezések aktuálpolitikai tartalma nem magyar sajátosság, a szovjet megszállási övezetben, majd az NDK-ban rendezett Spanyolország-témájú megemlékezések is betöltöttek egy tüntető funkciót a falangista állam ellen (McLellan, 2004).

A Szabad Nép 1946. augusztus 17-es száma ad hírt a Szakszervezeti Tanács Franco ellen tiltakozó összevetőségi üléséről, amit a Sportcsarnokban rendeztek meg. Ezen megjelent Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád, valamint Rajk László is, míg a meghívott szervezetek között ott találjuk a Magyar Partizánok Bajtársi Szövetségének, a Spanyolországi Magyar Önkéntesek Szövetségét is (Szabad Nép, 1946b). Az elhangzott beszédek a kortárs magyar viszonyokat kommentálják, a spanyolországi helyzetet illusztrációként használva fel. Kisházi Ödön, a Szakszervezeti Tanács helyettes főtitkára párhuzamot vont a spanyol fasizmus és az itthoni reakció elleni küzdelem között: „Európa népeinek meg kell találniuk azt a közös módot, amellyel a spanyol fasizmust is megsemmisíthetik. [...] A reakció még itt van közöttünk és megsemmisítésére még szorosabbra kell fűznünk a két munkáspárt együttműködését.” (Szabad Nép, 1946b, 2. old.). A szorosabb együttműködés kontextusát az adja, hogy 1946. március 5-én alakult meg az MKP vezette, a két munkáspártot és az NPP-t tömörítő Baloldali Blokk, ami a kiscgazdák parlamenti többségét kívánta ellensúlyozni a parlamentben. Münnich a gyűlésen mondott beszédében összekapcsolta a magyar demokrácia építését a spanyolokkal való szolidaritás kifejezésével: „Építenünk kell a magyar demokráciát, ezzel segítjük a legjobban a spanyol népet. A magyar dolgozók acélos egységével kell tényleges támogatást adnunk spanyol munkástársaink felszabadulási harcának.” (Szabad Nép, 1946b, 2. old.). A gyűlés végül határozatban kéri a Szakszervezeti Világszövetséget, hogy helyezzenek nyomást kormányaikra, hogy azok megszakítsák a kapcsolatot a Franco-rezsimmel. (Szabad Nép, 1946b). A második világháborút követő korai években a fasiszta rezsim bukása miatt Franco uralmát időlegesen

látta a nemzetközi közvélemény (Kirschenbaum, 2015). Ezért az ENSZ határozatával megegyezően Magyarország a többi kelet-európai országgal együtt a Köztársasággal vette fel a diplomáciai kapcsolatokat (Anderle, 2010).

A Szabadság 1946. november 30-as számában számol be Cseresnyés Sándor, dr. Julio Prieto Villabille, a Spanyol Köztársaság Magyarországi Ügyvivőjének budapesti látogatásáról (Szabadság, 1946). A látogatás célja vélhetően az, hogy Magyarország is a köztársasági Girauld-kormányt ismerte el legitim spanyol kormányként (Anderle, 2010). Erre az ügyvivő is kitér, és méltatja a magyar nemzet áldozatvállalását: „Hálásan köszönjük a magyar kormány elismerését. A spanyol nép sohasem fogja elfelejteni a Nemzetközi Brigádok magyar önkénteseinek hősi küzdelmeit. A magyar önkéntesek Magyarország lakosságának számát tekintve, aránylag a legnagyobb nemzeti csoportot képezték a Nemzetközi Brigádokban. Több mint ezer magyar önkéntes küzdött a köztársaság és a népjogok védelmében Spanyolországban. Ismétlem, a spanyol nép nem felejtette el és nem felejtheti el áldozatukat.” (Szabadság, 1946, 2. old.). Az ügyvivőt fogadó küldöttségben a Spanyolországi Magyar Önkéntesek Szövetségének négy tagja is ott volt. A cikk név szerint Dr. Fodort, a szövetség titkárát, a küldöttség vezetőjét és Marschall Lászlót említi.

Az emlékezés azonban nemcsak gyűlések vagy évfordulókon publikált visszaemlékezések és elemzések formájában materializálódott. Koszorúzásokra is sor került a korszakban, amikről a Népszava 1948. április 15-i számából értesülhetünk: „Szerdán délután a Zalka Máté tanoncotthonban az ifjúság és a spanyolországi partizánok kiküldöttjei megkoszorúzták Zalka Máténak, a spanyol szabadságharc legendás magyar hősének szobrát.” (Népszava, 1948, 5. old.). Itt a „spanyolosok” magyar kultuszának központi alakját a polgárháborúban Lukács (Pál) tábornok álnéven harcoló és ott mártírhalt halt Zalka Máté szobrát koszorúzták meg, aki a kultusz központi alakja lett (Cseresnyés, 1948). A Partizánszövetség azonban megemlékezéseket is szervezett. A Partizánszövetség lapjában, az Igaz Szó április 5-i számában olvashatunk arról, hogy a mozgalomban Walter tábornok néven ismert, Swierczewsky egykori lengyel hadügyminiszterhelyettes meggyilkolása miatt gyászünnepeket tartanak a Partizánszövetség székházában: „Néhány nappal ezelőtt Lengyelország keleti részén egy hegyszorosban lengyel fasiszta bandák támadták meg a helyettes hadügyminiszter vezetésével odautazott csoportot és Swierczewsky tábornok hősi halált halt. A Partizánszövetség és a Spanyolországban küzdött magyar önkéntesek szövetsége hős bajtársainak emléke előtt tisztelgett ezzel az ünnepéllyel [...] Hatalmas közönség gyűlt össze a Partizánszövetség székházában. Jelen voltak; Pjotr Szymanszky lengyel követ, Karlo Mrazovics jugoszláv követ,

Prieto Viltabrille, a spanyol köztársasági kormány ügyvivője, a budapesti diplomáciai kar igen sok más tagja és számosan a politikai élet, a honvédség és a rendőrség vezető egyéniségei közül.” (Igaz Szó, 1947, 5. old.).

2.3. A „spanyolosok” emléke és a régió népeinek békéje

A „spanyolos” örökség egy sajátos politikai felhasználásának esete, hogy a szomszédos országok önkénteseinek közös antifasiszta harcát és annak internacionalista eszméjét a térség népei közötti megbékélés, valamint a határon túli magyar közösségek érdekképviselőitének tematizálására használták. A „spanyolos” örökség ezen felhasználása, szemben az olyan, a két világháború közötti növekvő fasiszta (paramilitáris) jelenlétre adott antifasiszta válaszokkal, mint az olasz *Arditi del Popolo* vagy a német kommunistákhoz, a KPD-hez köthető *Antifaschistische Aktion*, ez a kísérlet beleillett az olyan közép-európai népeket összefogni kívánó, ugyan eltérő történeti-geopolitikai beágyazottsággal bíró tervekbe, mint a Kossuth-féle Dunai Konföderáció vagy a Pilsudski-féle Intermarium. Azt is mondhatjuk, hogy a helyi kis nemzetek külső erőkkal szembeni sorsközösségének eszméjét újította meg, adoptálva azt a megváltozott körülményekhez, korszellemhez. A világháború alatt azonban, mind a nyugati szövetségesek, mind a Szovjetunió eltérő potenciális föderációk vagy konföderációk összességéként képzelte el a kelet- és közép-európai térséget (Romsics, 2006). A konföderációk létesítését elsősorban a térség multietnikus jellege, a vegyes lakosságú peremvidékek és a határvidékek, valamint az életképes gazdasági egységek létrehozásai indokolták. A hasonló formációk felé hajlottak többek között kezdetben a csehszlovák emigráns kormányát vezető Edvard Beneš és köre, de hasonló lehetséges tervek a szövetségesekkel kapcsolatot kereső Horthyhoz lojális magyar politikai elitől sem álltak távol. A konföderációs megoldást később azonban a háborút követő rendezés során mind a szövetségesek, mind a térség régi és új politikai elitjei elvetették.

A régió népei közötti hasonló regionális fórum szerepét tölthette be a Szabad Nép 1945. július 24-i Rajk-féle cikkében említett budapesti rendezvény is. „A spanyol szabadságharc magyar önkénteseinek hívására látogattak el fővárosunkba bajtársaik a szomszédos államokból. Ők, akiket a közös harc emlékei és tapasztalatai fűznek egymáshoz, tudják igazán, hogy a béke és a demokrácia megszilárdítása csak szabad népek egymást támogató, közös munkáján alapulhat. A spanyol szabadságharc budapesti ünnepe a Duna-medence népeinek barátságát és megértését mozdította elő és szimbóluma az itt élő demokráciák egymás iránti jóindulatának.” (Rajk, 1945, 1. old.) Rajk elbeszélésében megjelenik a „spanyolosokat” hídként keretező értelmezés. Így a régió fiatal demokráciáinak és népei békéjének közös platformja a közös harcok élménye, ami

közelebb hozza a feleket. „A volt spanyolországi önkéntesek a maguk országában a politikai élet vezető egyéniségei. Elöljártak az antifasiszta harcban, most vezetői országuk demokratikus felépítésének. [...] Tito marsall bebizonyította, hogy mindig van és lesz is hely Jugoszláviában a demokratikusan érző magyarok számára.” (Rajk, 1945, 1. old.). A szerző kiemeli, hogy a „spanyolosok” a háború utáni újjáépítés során az antifasiszta küzdelem biztosította legitimitásnak és ideológiai beállítottságnak köszönhetően befolyásos pozíciókba kerültek. Ez a tendencia Magyarországon is érvényesült, elég a későbbi belügyminiszter, Rajk személyére gondolni (Györkei, 1977). Rajk a spanyolosok szerepe kapcsán kiemeli a reakció elleni küzdelmet és a sovinizmussal szembeni fellépést. A szövegben két szerb politikusra, Mihajlovicsra és Pavelicsre tesz utalást, akik szeretnének megszabadulni a jugoszláviai magyaroktól. Ezzel kontrasztban rajzolja meg Rajk Titó portréját, akinek körében maguk is sokan megjárták a spanyol polgárháborút, és akinek országában lesz hely a demokratikus magyaroknak. A határon túli magyar kisebbségek helyzete több, az elemzett időszakban keletkezett forrásban visszatérő téma. Ez betudható többek között annak, hogy még nem volt tisztázott, hogy hol húzódnak majd az új határok a régióban. A cikk megjelenése után pár héttel, 1945 augusztusában a szövetségesek Potsdamban határozatot hoztak a kelet-közép-európai németek kitelepítéséről Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország területéről (Gyarmati, 2011). Később, ahogy arra Gyarmati is kitér, a csehszlovák vezetés hasonlóan kívánta rendezni területén belül a „magyar-kérdést” is, ennek egy korlátozott megvalósulása lett később 1946 folyamán a kikényszerített csehszlovák-magyar lakosságcsere. A kitelepítést ekkoriban a nagyhatalmak és a régió országainak politikai elitje körében elfogadott eszköznek tekintették, míg a kisebbségek mint kockázati tényező értelmeződtek (Zombory, 2021). Ahogyan arra Zombory is kitér, a korszak magyar politikai elitje a demokratizálódás gátját látta a svábokban, így félő volt, hogy a szomszéd országok hasonlóan járnak el a saját magyar kisebbségükkel szemben. A magyar kisebbségek megmaradása az elcsatolt területekről menekülteken túl azért is bizonyult kardinális kérdésnek, mert a magyar állam reménykedett abban, hogy a párizsi béketárgyalásokon egyes határ menti magyar többségű területeket megtarthat (Gyarmati, 2011). Ahogyan az említett lapszám másik, az évfordulós ünnepségről tudósító írása is kiemeli, a kispap Gyöngyösi a nemzetközi delegációk fontosságára helyezi a hangsúlyt a nemzetközi elszigeteltség közepette (Szabad Nép, 1945c). Az évfordulón megjelenő küldöttek is a helyi népek közötti szolidaritás retorikáját használják: „Sanko Rudolf a csehszlovák spanyol harcosok nevében kijelentette, hogy első kötelességük a magyar és csehszlovák nép közötti jóviszony helyreállítása. Minden erőnkkal azon leszünk, hogy megértessük a csehszlovák néppel: a demokratikus Magyarország nem azonos az elmúlt reakciós Magyarországgal.

Meggyőződésem, hogy a Szlovákiában is működő reakció tette lehetővé a Csehszlovákiában most elkövetett politikai hibákat.” (Szabad Nép, 1945c, 2. old.) Hasonló álláspontot tolmácsol a cikkben meg nem nevezett román küldött is: „Mi már a spanyol szabadságharcban megállapítottuk – mondta –, hogy félrevezettek bennünket, mert a magyar és a román nép nem ellenség. Egy a célunk: szabadság. Amit vérünkkel megpecsételtünk, az most barátsággá válik.” (Szabad Nép, 1945c, 1. old.). Tito magyarokkal kapcsolatos fent idézett gondolatait pedig Vlahovics, a Jugoszláv Kommunista Párt magas rangú tagja és a jugoszláv „spanyolosok” küldöttségének vezetője tolmácsolja. Mind a román, mind a csehszlovák küldöttség vezetőjének narratívájában megjelenik a megtévesztés és a propaganda szerepe. A két nép közötti ellentétet egy fentről gerjesztett konfliktusként keretezi, a felelősséget a reakció absztrakt fogalmában lokalizálja. Itt a kollektív bűnösség logikájával szemben, miszerint az egész közösség minden tagja egyenlő szinten felelős a világháborúért, differenciál az eltérő hatalommal és befolyással bíró szereplők között és azt csak az uralkodó elite, a döntéshozókra vonatkoztatja. Ez különösen kedvező a háborús szerepvállalása miatt stigmatizált magyar nemzet számára. A reakció és a fasiszmus elleni küzdelem a koalíciós kor sajtópolitikáját és nyilvánosságát is áthatotta, orientálta (Sz. Nagy, 2017). A reakció cseppfolyós fogalma elleni küzdelem a korszak magyar demokrácia-vitáit is jellemezte, ahol a felek számára reakcióként keretezés legitim diszkurzív stratégia volt az ellentétes vagy ellenséges vélemények neutralizálására, hiteltelenítésére (Zombory, 2015). A határon túli magyarok helyzete és a Duna-menti népek egysége egy 1947-es Cseresznyés Sándor-féle cikkben, a Magyar Rendőr hasábjain kerül elő ismét. A cikk a Romániával és Jugoszláviával kötendő barátsági és meg nem támadási szerződés kapcsán helyezi el a térséget változó imperializmusok között (Cseresznyés, 1947). „Kelet- és Délkelet-Európa államai szövetségi szerződések hálózatát építik ki, amelyek ezeket az államokat közelebb hozzák egymáshoz, tömörítik a függetlenségüket nyugatról fenyegető esetleges támadások ellen.” (Cseresznyés, 1947, 10. old.). A cikk épít arra a hagyományra, hogy a térség kisállamainak a multiethnikus birodalmak I. világháborút követő széthullása után valamilyen egységbe kell tömörülniük, hogy szembe tudjanak szállni a kívülről érkező fenyegetéssel. Ennek a gondolatnak egy két világháború közötti alakváltozása az a József Piłsudski-féle terv, ami az egykori Lengyel-Litván Unió területén szervezte volna meg a térség népeit egy föderatív államban, amit Intermarium/Międzymorze-ként is neveztek (Brubaker, 2006). Ekkor azonban valóban kibomlóban volt egy regionális egységesülési folyamat, ami leginkább az 1947-es jugoszláv Tito- és a bolgár Dimitrov-féle, a két ország vámunióját, majd lehetséges egyesülését előkészítő, bledi jegyzőkönyvben vagy egy, ezt kiegészítő magyar-román vámunió tervében

materializálódott (Gyarmati, 2011). A cikk narratívájában a nyugati veszélyt a beköszöntő hidegháborús viszonyok között az Egyesült Államok képviseli, ám azt a cikk írója beágyazza egy történeti kontinuitásba, amit a tengelyhatalmak terjeszkedésében talál meg: „Régebben ezeket a kelet- és délkeleteurópai országokat a terjeszkedő német imperializmus fenyegette, mely olasz szövetségével egyetemben szabad piacot és szabad kizsákmányolási lehetőségeket keresett a Dunavölgyében és a Balkánon. [...] Ma Ausztriában és Németország egyes övezeteiben az angolszász imperializmus van jelen, amely úgy saját maga, mint az egyes országokban levő ötödik Hadoszlopai révén fékező és zavaró nyomást akar gyakorolni a népi demokratikus országok gazdasági és politikai életére.” (Cseresznyés, 1947, 10. old.). Így a cikk értelmezésében az USA lesz a kontinens megosztottságának nyugatiként kódolt „Másikja”, akivel szemben megrajzolhatja önön portréját. A cikk értelmezése szerint azonban a szomszéd népekkel, leginkább a románokkal és a csehszlovákokkal az amerikai ügynökök jelentős, ám hiábavaló erőfeszítéseket tesznek a viszony aláásására: „ügynökeik teljes erővel dolgoznak a román-magyar és csehszlovák-magyar viszony elmergesítésén. A román-magyar viszony azonban, a nyugati imperialisták nagy bánatára, állandóan javuló, bensőségesebb irányzatot mutat.” (Cseresznyés, 1947, 10. old.). Ennek indoklására a cikk elsősorban az egyezményeken túl a romániai magyarsággal szembeni megváltozott, pozitív attitűdöt és szakpolitikai lépéseket, gesztusokat hozza fel: „A magyar kormányküldöttség bukaresti látogatásának eredménye a megkötött kulturális egyezmény, az előkészületben levő barátsági szerződés, a romániai magyarság jogainak messzemenő biztosítása, egy magyar államtitkár kinevezése a román kormányba, mindez jelzi, hogy az imperialisták tervei nem sikerülnek.” (Cseresznyés, 1947, 10. old.). Ezzel kontrasztban áll a vélhetően a Beneš-dekrétumok Csehszlovákiája: „A magyar-szlovák viszony már sokkal bonyolultabb. [...] Amíg Magyarországon az itteni szlovák kisebbséget a legteljesebb politikai és kulturális egyenjogúságban részesítik, politikai szervezetük az Antifasiszta Front szabadon működik és lapjuk, a »Sloboda«, minden korlátozás nélkül megjelenik, addig a szlovákiai magyarok másodrendű állampolgárként kezelve, sem politikai, sem kulturális jogokkal nem rendelkeznek, sőt üzleteikbe, vállalataikba, úgynevezett nemzeti gondnokokat helyeztek.” (Cseresznyés, 1947, 10. old.) A cikk a két ország kisebbségekkel szembeni intézkedéseiben tapasztalható kettős mércét és a szlovákiai magyarokkal szembeni diszkriminációt kéri számon, ami csak az amerikaiak érdekeit segíti. A cikk végül a cseh diplomácia közvetítésén túl, a szimbolikus síkon az antifasiszta örökséget és a közös spanyolországi múlt szellemét látja a helyzet lehetséges feloldásának: „Reméljük és hisszük, hogy a helyzet ezen a téren is meg fog változni és »Besztercebánya szelleme« győzni fog. A besztercebányai felkelésben ugyanis szlovák és magyar partizánok vállvetve harcoltak a

német és magyar fasiszta csapatok ellen. Korábban Spanyolországban szlovák és magyar önkéntesek a legjobb és legszorosabb bajtársi viszonyban harcoltak a spanyol, német, olasz fasiszta hadseregek ellen. Joskó Májek, a szlovák antifasiszta hős a spanyolországi magyar önkéntesek szemében is a hazafiasság és népéért való önfeláldozás jelképe.” (Cseresznyés, 1947, 10. old.). A polgárháború és az önkéntesek egy jelentős része által megjárt világháború közös antifasiszta múltat hangsúlyozó értelmezése a politikai közösség egy meghatározott csoportját jelöli meg felelősként és elutasítja azokat az olvasatokat, amik egész közösségeket homogenizálnak ideológiailag, egyfajta konszenzust feltételezve. A maréknyi szlovák és magyar önkéntes hősiessége itt kiterjesztést nyer az egész nemzeti közösségre. Az „igaz kevesek” megkérdőjelezi a magyarokat a Horthy-rendszer, míg a szlovákokat a Tiso-féle rendszer tetteivel egyenlősítő olvasatot, vélhetően a besztercebányai felkelés hangsúlyozása is hasonló szerepet tölt be az elbeszélésben. A cikk által felvetett „ajánlat” azonban úgy vélem, a maga közös bajtársi élményén alapuló antifasiszta internacionalizmusa, és az ezt kísérő, a fasisztákkal szembeni ellenálláson alapuló patriotizmusa egy demokratikus, inkluzívabb modelljét képviselhette volna a helyi interetnikus konfliktusok feloldásának.

2.4. A „spanyolosok” emlékének kisajátítása

A dolgozatban elemzett írások többsége ugyan kommunista vagy azok ügyével szimpatizáló orgánumban jelent meg, azonban a magyar „spanyolos” múlt szociáldemokrata olvasatát adja Gergely Imre 1946. július 17-i Népszavában megjelent cikke, aki a lap tudósítójaként vett részt a spanyolországi eseményekben (Gergely, 1946). A szerző rámutat a II. és III. Internacionálé szerepére az adományok gyűjtése és az önkéntesek toborzása terén a nyugati országok „be nem avatkozási” politikájának árnyékában a belga és francia szocialistákon át a brit Munkáspárt századáiig. Ebben a hagyományban helyezi el Gergely a hazai szociáldemokratákat is. „A spanyol polgárháborúból a magyar munkásság is kivette a részét. A Spanyolországban tartózkodó magyarok túlnyomó része már az első napokban belépett a köztársasági hadseregbe, majd Magyarországról a Népszava cikkeinek a hatása alatt százával érkeztek a magyar önkéntesek. A határon átszökve, a vonatok ütközőin, gyalog vándoroltak – a magyar antifasiszták Spanyolország felé [...]” (Gergely, 1946, 1. old.) Gergely a spanyolországi, vélhetően nem olyan népes, magyar diaszpóra gyors reakcióját emeli ki és hangsúlyozza az orgánumban szerepét a magyar önkéntesek toborzásában, akik nehézségek árán jutottak el a frontra a Francoval szimpatizáló Magyarországról. „A franciaországi és a belgiumi magyar szociáldemokrata bányászok egész szakasza vett részt Madrid védelmében. akik közül sok kitűnő elvtársunk hősi halált halt.” (Gergely, 1946, 1. old.). Akárcsak az Ideiglenes Kormány

időszakában, Gergely cikkében is erősen megjelenik a nyugati magyar emigráció és diaszpóra szerepe a harcokban, legyen szó a spanyolországi, a belga vagy a franciaországi magyarokról. „A maroknyi magyar szocialista és kommunista így tett tanúságot arról, hogy a magyar dolgozók nem azonosították magukat a Horthy-rendszer politikájával, amely a fasiszta támadók mellé kötelezte le magát.” (Gergely, 1946, 1. old.). Gergely egymás mellett szerepelteti a két magyar munkáspártot, ahogyan 1946. március 5-e óta a Nemzeti Paraszt párttal együtt a két munkáspárt egy választási szövetséget alkotott (Gyarmati, 2011). A munkáspártok egyenlő partneri viszonyát feltételező antifasiszta olvasatból a MKP idővel kiszorította (a kommunista irányvonallal nem szimpatizáló) SZDP(-tagokat), ahogyan azt egy 1948. április 15-i, immár a beolvadás felé tartó SZDP időszakában keletkezett népszavás cikk mutatja (Népszava, 1948). Itt Rajk beszédét szemlézték, amit az akkor már belügyminiszter a Spanyol Köztársaság tizenhetedik évfordulóján a Zeneakadémián mondott és a két munkáspárt kényszeregyesítését előkészítendő, hosszan elemezte a szociáldemokraták felelősségét a népfront visszautasításában, így a világháború kirobbanásában. A pártfúziót előkészítő kongresszusra a nyáron, június 12–14. között került sor. A MKP és a független szociáldemokratáktól megtisztított SZDP egyesülését követően létrejött a Magyar Dolgozók Pártja, ami az 1956 októberi eseményekig hegemon szereplője lett a magyar közéletnek (Gyarmati, 2011). „A spanyol polgárháború kitörése után Magyarországon a Szociáldemokrata Párt volt az egyetlen, amelyik nyíltan kiállt a köztársasági Spanyolország védelmére. A Népszava már az 1931-i köztársasági forradalom után rendszeres tudósításban vázolta a spanyolországi fejlődést, majd a polgárháború kitörése után helyszíni riportok alapján számolt be a spanyol nép szabadságharcának okairól, a küzdelem megszervezéséről és pillanatnyi állásáról.” (Gergely, 1946, 1. old.). Gergely cikkében a láthatóan nagyrészt a MKP által tematizált „spanyolos” örökséget a párt történeti és két világháború közötti, Bethlen-Peyer paktummal szerzett pozíciójával ellensúlyozza, kidomborítva a párt és orgánumának agitációs tevékenységét Magyarországon a polgárháborúval párhuzamosan. Ezt a szociáldemokraták természetesen megtehették, hiszen legalisan működhettek, szemben a kommunistákkal. „Kozma Miklós, a Horthy-kormányzat belügyminisztere 1936 szeptemberében a parlament nyílt ülésén betiltással fenyegette a Szociáldemokrata Pártot meg a Népszavát, ha folytatja spanyolországi tudósításainak a közlését. Néhány nap múlva, 1936. szeptember 30-án Horthy belügyminisztere a magyar szociáldemokrata munkásságnak a spanyol kérdésben tanúsított magatartása miatt gyűléstilalmat rendelt el.” (Gergely, 1946, 1. old.). A Gergely által felfestett képben a front helyett a „hátszágban” megvalósuló ellenállás körvonalait rajzolja fel, ahol egyfajta munkamegosztás érvényesül a Parlamentben és a sajtóban azt tematizáló Szociáldemokrata

Párt, illetve a fronton harcoló önkéntesek között. Mindkét küzdelem pedig ugyanannak a harcnak egy alakváltozása, része. Tevékenységük tétjét mutatja, hogy mind a pártot, mind a lapot betiltással fenyegetik. „A képviselői beszámológyűléseket is fölsozlatták, ha az előadó a spanyol nép küzdelméről emlékezett meg. Külön rendőrosztatok vadásztak azokra a szociáldemokratákra, akik minden tilalom ellenére az üzemekben folytatták a gyűjtést a spanyol köztársaságiak javára.” (Gergely, 1946, 1. old.). Az alábbi részletben az SZDP a „kellemetlen igazság” hírnökeként kereteződik, aki az autoriter, Francoval szimpatizáló Magyarország Parlamentjében tematizálja a spanyolok ügyét, amit a hatalom nem akar hallani, így inkább felsozlatja az ülést. Azzal pedig, hogy a karhatalmat is bevetik az ilyen körülmények között is agitálókra, növeli a magyar munkásság és az őket képviselő párt(ok) hitelességét, legitimitás(uka)t biztosítva. Gergely a tíz éves jubileumra írt, a polgárháború egészét átfogó írása a Dolgozók Világlapjában szintén a szocialisták és a kommunisták egységét emeli ki, mind a Nemzetközi Brigádokban, mind a szindikalistákkal kiegészített spanyol népfrent-kormányban (Gergely, 1946). A nemzetközi segítség Gergely értelmezésében is a „be nem avatkozási politika” ellenére történik, amit a fasiszták is figyelmen kívül hagynak. A cikk itt tisztázza Gergely haditudósítói státuszát és hasonlóan felfesti a fenn említett Népszavában is olvasható polgárháború alatti, magyarországi agitáció közösségi nehézségeit és annak lehetséges retorzióit.

Mint az a fenti részletekben is látható, a magyar „spanyolosok” emléke, és ezek kiépülő kultusza egy politikai célt szolgált, többek között legitimációs alapot biztosított az új politikai elitnek, valamint a fiatal Magyar Köztársaságnak saját lakói és a nemzetközi közösség szemében egyaránt. A „spanyolosok” emléke emellett legitimációt biztosított az azt tematizáló baloldali pártok, kisebb mértékben az SZDP, de még inkább az MKP számára. A köztársaság 1946 és 1947 közötti időszakát, a „hatalmi dualizmus korát” az egyre zsugorodó és pozícióit veszítő kiscgazdák és hegemoniaépítési projektje során intézményeket elfoglaló kommunisták harca jellemezte (Gyarmat, 2011). Ennek a hegemoniaépítési projektnek része volt a sajtó elfoglalása is, ahogyan arra Sz. Nagy (2017) is kitér, ez az intézményfoglalás idővel a rádiót és a filmgyártást is elérte (Takács, 2018). Az 1947-es évben kibomló, majd 1948-ban felgyorsuló kommunista térfoglalás azonban a korábbi inkluzív, forradalmi és reformista, keleti és nyugati feleket is megtűró olvasata helyett egyre inkább a politikai kiszorítás eszköze lett. A Honvéd 1947. augusztus 15-i számában, nem sokkal az 1947. augusztus 31-i kékcédulás választás előtt Dr. Felkai Dénes a spanyol polgárháború kitörésének tizenegyedik évfordulója kapcsán elemzi a köztársaság bukását, több aktuális áthajlással: „A köztársaságiak elkövetik a végzetes hibát,

nem tisztítják meg az államapparátust – különösen a rendőrséget és katonaságot – az oda nem való reakciós elemektől. A túlságosan kompromitált személyek kérdését áthelyezéssel oldják meg. Így kerül Franco is a gyarmatokra, ahol viszont annál nyugodtabban szervezkedhet” (Felkai, 1947, 15. old.). A köztársaságról szóló példázattal ellentétben a kommunisták már szovjet nyomással az 1945-ös koalíciós választás után felálló Tildy-kormányban megszerezték a belügyminiszteri pozíciót, ami az olyan erőszakszervezetek feletti hatalmat is biztosította, mint a rendőrség (Gyarmati, 2011). Ez a Belügyminisztérium feletti kontroll az egész koalíciós korszak során fennmaradt. Az intézmények megtisztítása pedig remekül illeszkedik a reakció elleni harc kortárs tendenciáihoz (Zombory, 2015). Az eltérő demokrácia-fogalmak fasisztának vagy reakciónak bélyegzése pedig beleillik a kibomló intézményfoglalás logikájába (Sz. Nagy, 2017). Felkai a polgárháború tapasztalatait így összegzi az államigazgatás számára: „A bukás sok tanulsággal szolgál nekünk: féltve kell őrizni a dolgozó nép, a munkások, értelmiségiek egységét. Meg kell tisztítani az állami közigazgatást elsősorban pedig a karhatalmi alakulatokat a néppellenes, demokráciaellenes elemektől. A spanyol nép súlyos árat fizetett ennek elmulasztásáért.” (Felkai, 1947, 15. old.). A közigazgatás „megtisztítását”, valójában a kommunista hegemoniaépítést szolgálta az 1946-os évben a gazdaságossági érvek mentén végrehajtott B-listázás is, amivel az MKP számára nem kívánatos elemeket, leginkább kispapokat hivatalnokokat távolítottak el pozícióikból (Gyarmati, 2011). Így feltöltve azokat az MKP-hoz lojális személyekkel, ezzel javítva a párt pozícióit az általuk eddig kevésbé kontroll alatt tartott vidéki közigazgatásban. A bürokrácia elfoglalásának másik, Gyarmati által említett stratégiáját a népitételek képviselték. Az ilyen, MKP által szervezett tüntetések, erődemonstrációk általában erőszakba torkollottak. Az említett események a gazdasági nehézségekből eredő társadalmi frusztrációt a helyi zsidók ellen csatornázták be. Ahogyan arra Gyarmati is kitér, több vidéki városban került sor pogromokra. Az utóbbi pogromokat, pontosan a miskolci esetet taglalja a Haladás 1946. augusztus 8-i számának lapjain Zsolt Béla főszerkesztő. Ezzel a kommunista párt és a „spanyolosként” megszólított belügyminiszter szerepét vázolja fel az eseményekben (Zsolt, 1946). Zsolt a demokrácia halálát látja az erőszakos népbíráskodás intézményében, amit a kommunisták és a karhatalom nem állítanak meg. Kitér arra is, hogy a lakosság körében a bizonytalan légkörben továbbra is erősek a fasiszta és antiszemita beidegződések, ami a demokratikus állampolgári nevelés kudarcaként is felfogható. Véleménye szerint a demokráciákban a népitélet egyetlen módja a választáson való részvétel. Az említett pogromokat újfajta módon problematizálja könyvében Apor Péter (2021). Apor a magyarországi eseményeket a tulajdonviszonyok és az egyenlőtlenségek spontán átrendezésére irányuló törekvésekként értelmezi egy cseppfolyós időszakban. Emellett kitér arra is, hogy az

erőszaknak nemcsak destruktív, hanem egy társadalmi kohéziós szerepe is van, és hogy a magyarországi események rámutatnak arra, hogy ha a közélet demokratizálódásával korábban elnyomott csoportok kerülnek be a politika világába, azok haragja gyakran más elnyomott csoportok felé irányul. A háború után felcsapó antiszemita indulatok és az ezeken való politikai haszonszerzés nem magyar sajátosság. Hasonló események zajlanak le Lengyelországban a helyi kommunisták tudta és támogatása mellett, a kunmadarasi esethez hasonló hírnévre tett szert a kielicei incidens is (Stone, 2014). A kommunisták érdekeltségébe tartozó Szabadság ekképpen számol be a 1948. április 16-i számában a Spanyol Köztársaság megalakulásának tizenhetedik évfordulóján Budapesten szervezett ünnepségekről: „Délelőtt a Honvédség Házában rendezett ünnepélyen megjelentek a honvéd- és rendőrtábornoki kar tagjain kívül a spanyol szabadságharcban részt vett magyar önkéntesek. Megalakult a Magyar Spanyol Társaság, amely Münnich Ferenc rendőrtábornagyot, Budapest főkapitányát választotta meg elnökéül. Este a Zeneakadémián Rajk László mondott ünnepi beszédet.” (Szabadság, 1948, 5. old.). Rajk beszédében azonban már tetten érhetők a politikai sztalinizációt lekövető retorikai változások is, a korábbi keleti-nyugati, forradalmi-reformista szövetség retorikáját egy újfajta beszédmód váltja fel: „A Szovjetunió volt az egyetlen, amelyik ott állott a spanyol nép oldalán, az óriási földrajzi távolság és a blokád ellenére is. [...] Ha az európai munkásosztály – folytatta – és a népi erők egységesen álltak volna a spanyol nép mögé, elkerülhető lett volna ez a vereség. Súlyos történelmi felelősség terheli a vereség miatt a Szociáldemokrata Internacionálé vezetőit. Tízszer utasították vissza a kommunisták javaslatát a munkásosztály egységének megteremtésére a fasizmussal és a háborús veszéllyel szemben.” (Szabadság, 1948, 5. old.). A Szovjetunió szerepének hangsúlyozása nem újdonság a korpusz szövegei között és valóban a Szovjetunió volt a leginkább elkötelezett fél, ami nyíltan támogatta a köztársaságot, ám a szöveg kontextusában a szovjet szerepvállalás kizárólagosságának felfestése egy nyugati szövetségesekkel szembeni (aktuálpolitikai) ressentimentet jelenít meg és a kibomló hidegháborús megosztottság intézményesülésének megnyilvánulásaként kell értelmezni. A szociáldemokraták felelősségének kiemelése, ahogyan arról már fenn is szó esett, a két párt kommunisták kezdeményezte egyesítését előkészítendő, stigmatizálja és áthárítja a felelősséget a szociáldemokratákra. A belügyminiszter szavai értelmezhetők a még autochton szociáldemokraták felé irányuló fenyegetésnek. A „spanyolosokat” is tömörítő Partizánszövetség lapjaként működő Igaz Szó 1948. május 4-i lapszámában a korábban említett spanyolországi és világháborús harcok emlékének nyugvó Kelet és Nyugat közötti, a szövetségeseket összekapcsoló narratíva erőzítője érhető tetten: „A Franciaország felszabadításáért dicsőségesen elesett magyar hősök emlékének megörökítésére a »Magyar

Önkéntesek és Ellenállók Franciaországi Szövetsége» a »Franciaországi Magyarok Demokratikus Egyesületével« karöltve emléktáblát leplez le. A Magyar Szabadságharcos Szövetség meghívást kapott, [...] A francia kormányt azonban a jelek szerint nem érdeklik már ezek a »régi dolgok«. A két kiküldött beutazási engedélyének kiadását elhúzták, így a delegátusok nem tudtak eleget tenni a meghívásnak.” (Igaz Szó, 1948, 6. old.). Annak ellenére, hogy a Magyar Nap 1948. február 27-es számában beszámol a magyar „szabadságharcosok” nagygyűlésén a francia egykori kommunista pénzügyminiszter és „spanyolos” Tillon is megjelent. A lapban mellékelt fotón a francia politikus Münnich Ferenc, Kovács István, a Partizánszövetség titkára, Nógrádi Sándor miniszterelnökségi államtitkár és a Partizánszövetség elnöke, illetve Fodor Zoltán, a magyar szabadságharcos mozgalom egyik vezetőjének társaságában látható (Magyar Nap, 1948). Mint azt láthatjuk, az 1948-as évre a nem kommunista elemeknek, ahogyan a kormányzásban, úgy a „spanyolosok” emlékezetében sem volt már helye. A „spanyolosok” egyetemes horizontú küzdelme pedig egy újabb érvvé fokozódott le a kiépülő kommunista hegemonia eszköztárában. A köztársaság a szindikalistáktól a szocialistákon át a republikanistákig terjedő színes táborának reprezentációját felváltja a kommunista örökség kizárólagossága. A magyar „spanyolosok” emlékeztörténetének következő epizódja a Rajk-per lesz, ami az új retorikát a saját csoport ellen fordítja, megnyitva ezzel a magyar „spanyolosok” elleni tisztogatást és a túlélők peremre szorítását.

3. Konklúzió

A dolgozat felvázolta a spanyol polgárháború magyar önkénteseinek emlékeztörténetét a koalíciós korszak politikai sajtótermékeinek tükrében. A tartalomelemzés során négy narratív elem mentén strukturáltam a dolgozatot. Ezek a „másik Magyarország” eszméje, aminek keretében a „spanyolosok” és a külföldi ellenálló mozgalmakban résztvevő magyarok áldozatvállalása lehetővé tette a saját közösség és a nagyhatalmak felé egy alternatív, antifasiszta Magyarország reprezentációjának megteremtését, így destigmatizálva az „utolsó csatlós” bélyegét viselő nemzeti identitást. A második szerkezeti elem a nemzetközi szolidaritás, ami egy tágabb antifasiszta tematikába illeszkedik. Itt a dolgozat rámutatott a polgárháborús harcok közös élményének nyomán kiépülő transznacionális szolidaritás kapcsolataira, és arra, hogy mindez megemlékezések, gyűlések és visszaemlékezések formájában hogyan materializálódott. A harmadik pontban a dolgozat a régió népeinek megbékélésének antifasiszta szolidaritáson és a közös harcok élményén alapuló bajtársiasságra építő megbékélési olvasatát taglalja, és hogy milyen szerepet játszott a magyar „spanyolosok”

emlékének felhasználása a határon túli magyar közösségek érdekvédelmében. Az utolsó pontban a dolgozat a „spanyolosok” emlékének kommunista kisajátítását vázolja fel a szociáldemokrata „spanyolos”-olvasat megvalósulási lehetőségei mentén. Megállapítható az, hogy ahogyan az időben előre haladva a II. Magyar Köztársaság viszonyait egyre inkább sztalinizálja az MKP, úgy válik a „spanyolosok” emléke egyre inkább a politikai leszámolás és az MKP legitimációjának eszközévé. A korszak átpolitizált és politikai erővonalak mentén szervezett nyilvánosságában intézményesülő „spanyolos” emlékezetet leginkább a baloldali pártok tematizálták és annak legitimációs funkciója volt bel- és külföldön egyaránt. Emellett a „spanyolosok” emlékezete is részét képezte annak az átalakulásnak, ami a múlttal való szakítást célozta a politika, a gazdaság és a nemzeti identitás radikális átalakításával, újrafogalmazásával. A „spanyolos” örökség, az azt magába foglaló antifasiszta kerettel kezdetben egy sokszínű platformként funkcionált, ahol Kelet és Nyugat, valamint a forradalmi, reformista és republikánista formációk tudtak egymással szolidaritást vállalni, ám ezt idővel egy sokkal dogmatikusabb és merevebb, felülről közvetített olvasat váltotta fel. A „spanyolosok” emlékeztörténetének következő fejezete a Rajk-perhez kötődik, ami többek között a háború után vezető pozícióba kerülő brigadistákkal való leszámolás nyitányát is jelentette. Itt a vádlottak, köztük az egykori bel- és külügyminiszter Rajkkal szemben is a vizsgált időszakban kiforrott retorikát és a transznacionális szolidaritás hálózatai által biztosított legitimitást használták fel. Így lettek a magyar „spanyolosok” az újabb átalakulás során egy új Magyarország előfutáraiból kétes lojalitású elhajlók vagy egyenesen annak ellenségei. Az antifasizmus és az abba beágyazott „spanyolos” emlékezet a ’45 utáni, gyakran erőszaktól sem mentes átalakulás során összekapcsolódott a múlttal való leszámolással és korának olyan kurrens kérdéseivel, mint a nemzetiségi kérdés, a világháború örökéggéval való elszámolás vagy hogy a demokrácia mely típusát adoptálja az ifjú köztársaság. Az antifasizmus és annak retorikája így a múlttal való szakítás nyelvén tudott válni politikai és világnézeti táborokat átmetszve egy antifasiszta konszenzus uralta kontinensbe integrálódó új Magyarországon.

A kutatás kérdése elsősorban nem az, hogy mennyien vettek részt a fasizmus elleni fegyveres vagy egyéb ellenállásban Spanyolországban, itthon vagy a kontinens más részein. A magyar „spanyolosok” emlékezetének feltárása a későbbi kutatásokban felfedhet egy olyan alternatív emlékezeti hagyományt és politikafelfogást, ami a jelen politikai küzdelmeire és tudományos vitáira is termékenyen hathat. Kiszabadíthatja a témát az államszocialista olvasatból és az azt intézményesítő hatalom bukását követő közönyből vagy elutasításból. A magyar antifasizmus és benne a „spanyolosok” történetének kritikai feldolgozása kitágíthatná a magyar

antifaszizmusról uralkodó képet, amiben a nemesektől a baloldali ellenállókon át a keresztény egyházakig több antifasiszta tradíció is helyet kaphatna. Megszólalhatnának a korábban marginalizált autochton antifasiszta hagyományok és a felfejtett tudás a jelen jobboldali populista kihívására adott válaszok terén is új szempontokkal, technikákkal szolgálhat.

Források:

Cseresnyés Sándor (1946): A spanyol köztársasági ügyvivő megérkezett és nyilatkozott a Szabadságnak. *Szabadság* (1946. november 30.), 2. old.

Cseresnyés Sándor (1947): A Dunamedence népeinek együttműködése a gyakorlatban. *Magyar Rendőr* (1947. december 1.), 10–11. old.

Cseresnyés Sándor (1948): Spanyol földön a magyar szabadságért. *Uj Magyarország* (1948. április 17.), 4. old.

Felkai Dénes (1948): Megemlékezés a spanyol polgárháborúról. *Honvéd* (1948. augusztus 15.), 15–17. old.

Gergely Imre (1946a): A világ szocialistái Franco ellen. *Népszava* (1946. július 17.), 1. old.

Gergely Imre (1946b): Tíz éve tört ki a spanyol polgárháború. *Dolgozók Világlapja* (1946. július 20.), 11–12. old.

Igaz Szó (1947): Aki mindenütt a szabadságért harcolt. „Walter tábornok” hősi élete. (1947. április 5.), 5. old.

Magyar Nap (1948): Spanyolországi magyar önkéntesek. (1948. február 27.), 3. old.

Matolcsy Károly (1945): A legendáshírű Petőfi-század hősi harcai Franciaországban és a nyugati fronton. *Kossuth Népe* (1945. június 12.), 2. old.

Népszava (1945): A Spanyolországban harcolt magyar önkéntesek. (1945. július 11.), 3. old.

Népszava (1948): Csak a népfrontpolitika háríthatta volna el a háborút – mondotta Rajk elvtárs. Ünnepek a spanyol köztársaság kikiáltásának évfordulóján. (1948. április 15.), 5. old.

Rajk László (1945): A spanyol szabadságharc szellemében. *Szabad Nép* (1945. július 24.), 1. old.

Szabad Nép (1945a): Mindhalálig a szabadságért. Magyarok a külföldi ellenállási mozgalomban. (1945. április 15.), 6. old.

Szabad Nép (1945b): Kilenc esztendeje. (1945. július 11.), 4. old.

Szabad Nép (1945c): Budapest ünnepli a spanyol szabadságharc hőseit. Öt szomszéd-állam képviseltette magát az ünnepségen. (1945. július 23.), 1–2. old.

Szabad Nép (1946a): A spanyolországi francia önkéntesek üdvözlik magyar bajtársaikat. (1946. január 5.), 3. old.

Szabad Nép (1946b): Fel a harcra a Franco-fasizmus megdöntéséért. A Szakszervezeti Tanács összehozott ülése tiltakozott Franco diktatúrája ellen. (1946. augusztus 17.), 2. old.

Szabadság (1948): Rajk László nagy beszéde a spanyol köztársaság ünnepén. (1948. április 16.), 5. old.

Uj Szó (1946): Magyar partizánok a spanyol szabadságért. (1946. március 2.), 2. old.

Zsolt Béla (1946): Miskolc vagy a veszített illúziók. *Haladás* (1946. augusztus 8.), 1–2. old.

Hivatkozások:

Agocs, Andreas (2017): *Antifascist Humanism and the Politics of Cultural Renewal in Germany*. Cambridge, Cambridge University Press.

Anderle Ádám (2010): Bevezetés. A magyar–spanyol diplomáciai kapcsolatok történetéhez. *Külügyi Szemle*, 9(3), 5–13. old.

Apor Balázs (2022): *Láthatatlan tündöklés. Rákosi Mátyás kultusza a sztálinista Magyarországon (1945–1956)*. Budapest, Jaffa.

Apor Péter (2021): *Forradalom a hátsó udvarban. Tömegegyesítés, antiszemitizmus és politikai átalakulás a második világháború utáni Magyarországon 1945–1946*. Budapest, Jaffa.

Bartha Ákos (2021): *Véres város. Fegyveres ellenállás Budapesten, 1944–1945*. Budapest, Jaffa.

Bartók Béla (2022): Madrid határán. Az egri Láng Sándor útja a spanyol polgárháborúban. In Ambrus László, Rakita Eszter (szerk.): *Magyar katonák a világ tájain. „Idegen hadakban”*. Eger, EKKE Líceum Kiadó. 159–177. old.

Becker, Maximilian (2020): Tales of Antifascism: International Survivors’ Organizations during the Cold War. *Fascism*, 9 (2020), 244–271. old.

Bencsik Péter (2021): Territorializálódás és globalizáció: Historiográfiai áttekintés. *Korall*, 22 (85), 5–25. old.

Bene Krisztián (2021): A Nemzetközi Brigádoktól a francia hadseregig. Magyar önkéntesek harca a fasizmus ellen. *Aetas*, 36(2), 41–54. old.

- Besenyő János (2019): Magyarok a spanyol idegenlégióban. *Századok*, 153 (4), 803–827. old.
- Bódy Zsombor (2018): 1945 jelentése a magyar társadalom történetében. In Feitl István – Ignácz Károly (szerk.): *Régi és új világ határán. 1945 történetei. Tanulmányok*. Budapest, Napvilág. 24–45. old.
- Bourdieu, Pierre (2000): A mezők logikája. In Felkai Gábor, Némédi Dénes, Somlai Péter (szerk.): *Olvasókönyv a szociológia történetéhez II*. Budapest, Új Mandátum. 418–430. old.
- Brubaker, Rogers (2006): *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan – Atelier.
- Bull, Anna, Hansen, Hans (2016) On agonistic memory. *Memory Studies*, 9(4), 390–404. old.
- García, Hugo (2016): Transnational History: A New Paradigm for Anti-Fascist Studies? *Contemporary European History*, 25 (4), 563–572. old.
- Gergely Imre (1977): *Magyarok a spanyol néppel 1936–1939*. Budapest, Kossuth.
- Gyarmati György (2011): *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL–Rubicon.
- Györkei Jenő (1959) szerk: *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*. Budapest, Kossuth.
- Györkei Jenő (1977): *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban*. Budapest, Zrínyi.
- Jászi Oszkár (1983): *A Habsburg Monarchia felbomlása*. Budapest, Gondolat.
- Kirschenbaum, Lisa (2015): *International Communism and the Spanish Civil War. Solidarity and Suspicion*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kékesi Zoltán – Zombory Máté (2021): Antifasiszta emlékezet újragondolva. Magyar történeti kiállítások Oświęcimben és Párizsban 1965-ben. *Korall*, 22 (85), 138–168. old.
- Koch, Anna (2020): Exile Dreams: Antifascist Jews, Antisemitism and the „Other Germany”. *Fascism*, 9(1-2), 221–243. old.
- Mannheim Károly (1999): Korunk diagnózisa. In Felkai Gábor (szerk.): *Mannheim Károly*. Budapest, Új Mandátum. 157–176. old.
- McLellan, Joshie (2004): *Antifascism and Memory in East Germany. Remembering the International Brigades 1945–1989*. Oxford, Clarendon Press.
- Potó János (2003): *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, Osiris.

- Romsics Ignác (2006): *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris.
- Seidman, Michael (2018): *Transatlantic Antifascisms. From the Spanish Civil War to the End of World War II*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stalnaker, Dustin (2020): German Veterans of the Spanish Civil War and the Struggle for Recognition in West Germany. *Intersections*, 6(1), 68-83.
- Stone, Dan (2014): *Goodbye to All That? A History of Europe Since 1945*. Oxford, Oxford University Press.
- Subotic, Jelena (2019): *Yellow Star, Red Star: Holocaust Remembrance after Communism*. Ithaca, Cornell University Press.
- SZ. Nagy Gábor (2017): A koalíciós korszak sajtójogi szabályozása 1945–1949 között. *Múltunk*, 62 (4), 190–213. old.
- Takács Róbert (2018): A koalíciós időszak média- és kulturális nyilvánossága. In Feitl István, Ignác Károly (szerk.): *Régi és új világ határán. 1945 történetei. Tanulmányok*. Budapest, Napvilág. 139 –167. old.
- Traverso, Enzo (2016): Antifascism between Collective Memory and Historical Revisions. In Hugo García, Mercedes Yusta, Xavier Tabet and Cristina Clímaco (szerk.): *Rethinking Antifascism: History, Memory and Politics, 1922 to the Present*. New York, Oxford, Berghahn Books. 321-338 old.
- Zombory Máté (2015): Demokráciavita a katasztrófa után. 1945–47. *Replika*, 95 (6), 31–58. old.
- Zombory Máté (2019): *Traumatársadalom. Az emlékezetpolitika történeti-szociológiai kritikája*. Budapest, Kijárat.
- Zombory Máté (2020): Az emlékezet, a politika, a kritikus. *Socio.hu. Társadalomtudományi Szemle*, 10(3), 123–129. old.
- Zombory Máté (2021): Az elüzetések emlékezettörténete. In Muskovics Andrea Anna – Ritter György (szerk.): *„Elhurcolva”. Kényszermunka, deportálás és ezek formái a középnyugat-magyarországi régióban. 1944/1945*. Budapest, Napkút. 113–132. old.